

KS. JÓZEF SWASTEK

PRZEDTRYDENCKI KULT LITURGICZNY
ŚW. JERZEGO KAPADOCKIEGO W DIECEZJI KRAKOWSKIEJ

Św. Jerzy Kapadocki — to jeden z najbardziej popularnych świętych Kościoła katolickiego w okresie starożytności chrześcijańskiej i średnio-wieczu¹. Na Wschodzie nazywano go powszechnie wielkim męczennikiem (megalomartyr)². I choć o samej postaci św. Jerzego wiemy bardzo niewiele, to jednak fakt jego wielkiego kultu, sięgającego swym początkiem IV stulecia, a więc wieku, w którym poniósł on męczeńską śmierć — najprawdopodobniej za czasów panowania ces. Dioklecjana ok 303 r. — najbardziej nas przekonuje o tym, że jest on postacią historyczną, a nie mityczną³. Największy ośrodek jego kultu ogniskował się w historycznej miejscowości Lidda-Diospolis, która z czasem otrzymała nazwę „Miasta św. Jerzego”⁴. Początkowo kult jego miał na Wschodzie charakter wybitnie ludowy. Od ludu cześć jego z wolna przenikała do warstw wyższych, z dworem bizantyjskim włącznie⁵. Na Zachodzie na-

¹ *Vies des saints et des bienheureux selon l'ordre du calendrier avec l'histoire des fêtes, par les bénédictins des Paris*, t. VI, Paris 1946, s. 591—593. Zob.: H. Delehaye, *Les légendes grecques des saints militaires*, Paris 1946, s. 45; J. Swastek, *Przedtrydencki kult św. Jerzego Kapadockiego w diecezji krakowskiej w świetle wezwań kościołów, fundacji prostych i ksiąg liturgicznych*, Lublin 1968, s. 16 n. (praca doktorska, maszynopis w Archiwum KUL). Niniejszy artykuł stanowi IV rozdz. wymienionej pracy. Zob. też: tenże, *Przedtrydencki kult św. Jerzego Kapadockiego w diecezji krakowskiej w świetle wezwań kościołów*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 14 (1967), z. 4, s. 7—10.

² *Vies des saints et des bienheureux*, s. 591.

³ *Acta Sanctorum ex latinis et graecis, aliarumque gentium antiquis monumentis collecta [...]*, a G. Henschio et D. Papenbrochio, t. XII, aprilis t. III, curante J. Carnandet, Parisiis—Romae 1866, s. 108; F. von Doyé, *Heilige und Selige der römisch-katholischen Kirche*, Bd I, Leipzig [1929], s. 432.

⁴ *Vies des saints et des bienheureux*, t. IV, s. 592.

⁵ H. Brüggemann, *Beitrag zur Geschichte der Georgsverehrung unter besonderer Berücksichtigung des Bistums Breslau. Inaugural Dissertation zur Erlangung des Doktorsgrades der Philosophischen Fakultät der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau*, Breslau 1942 (maszynopis w Bibliotece Uniwersytetu im. B. Bieruta we Wrocławiu), s. 24.

tomiast sytuacja przedstawiała się całkiem inaczej. Kult jego szerzyli tu przede wszystkim panujący, papieże, książęta, biskupi, mnisi benedyktyńscy i rycerze; dla tych ostatnich stał się on, zwłaszcza od czasów wypraw krzyżowych, pierwszorzędnym patronem⁶. Od tych grup przedostawał się on stopniowo do szerokich warstw ludowych⁷. Do liturgii święto Jerzego wprowadził dopiero pap. Leon II (682—683), choć kult kapadockiego Świętego szerzył się już na Zachodzie dowodnie w VI w.⁸ Szczytowy okres swojego rozwoju osiągnął on dopiero po wyprawach krzyżowych⁹. Na popularność tego kultu wywarła ogromny wpływ, rozszerzająca się po Europie przez tzw. *Złotą legendę* Jakuba de Voragine (1288), opowieść o dziewczynie uwolnionej od smoka przez św. Jerzego. Stała się ona natchnieniem do składania specjalnych ślubów przez rycerzy, przebogatej romantyki turniejowej i pięknych eposów rycerskich^{9a}.

Do Polski kult ten przedostał się z falą przeogromnych wpływów karolińsko-ottońskich, na których recepcję wczesnopiastowska Polska tak szeroko otwarła swoje podwoje¹⁰. Przyszedł on, podobnie jak kultury innych najstarszych świętych czczonych na naszych ziemiach, poprzez Czechy z dwóch najpotężniejszych ośrodków kultury karolińsko-ottońskiej, tj. z Dolnej Lotaryngii (Leodium, Kolonia, Waulsort n. Mozą) i Niemiec południowych, z Ratzboną na czele¹¹. Tradycja kultu św.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże.

⁸ D. Balboni, *Giorgio*, [W:] *Bibliotheca Sanctorum*, t. VI, Roma 1965, s. 518; Brüggemann, dz. cyt., s. 18.

⁹ G. Zimmermann, *Patrozinienwahl und Frömmigkeitswandel im Mittelalter*, „Würzburger Diözesangeschichtsblätter”, 21 (1959) 47 n.

^{9a} J. Huizinga, *Jesień średniowiecza*, t. I, Warszawa 1967², s. 169.

¹⁰ T. Silnicki, *Początki organizacji Kościoła w Polsce za Mieszka I i Bolesława Chrobrego*, [W:] *Początki państwa polskiego. Księga tysiąclecia*, t. I: *Organizacja polityczna*, Poznań 1962, s. 326 n.; A. Gieysztor, *Ideowe wartości kultury polskiej w X—XI w. Przyjęcie chrześcijaństwa*, „Kwartalnik Historyczny”, 67 (1960), nr 4, s. 927; J. Kłoczowski, *Zakony w średniowiecznym Kościele polskim*, „Znak”, 17 (1965), nr 137—138, s. 1486; A. Gieysztor, *Przemiany ideologiczne w państwie pierwszych Piastów a wprowadzenie chrześcijaństwa*, [W:] *Początki państwa polskiego. Księga tysiąclecia*, t. II: *Spółczesność i kultura*, Poznań 1962, s. 158; tenże, *Les paliers de la pénétration du Christianisme en Pologne aux X et XI siècles*, [W:] *Studi in onore di A. Fanfani*, t. I: *Antichità e alto medioevo*, Milano 1962, s. 341; A. Brückner, *Dzieje kultury polskiej*, t. I: *Od czasów przedhistorycznych do r. 1506*, Warszawa 1957³, s. 244. Zob.: P. David, *Les bénédictins et l'ordre de Cluny dans la Pologne médiévale*, Paris 1937, s. 22.

¹¹ Brückner, dz. cyt., s. 106, 238; S. Kętrzyński, *O imionach piastowskich do końca XI w.*, [W:] *Polska X—XI w.*, Warszawa 1961, s. 630—632, 634—636, 640—643; W. Schenk, *Kult świętych w Polsce. Zarys historyczny*, „Rocz. Teol.-Kan.”, 13 (1966), z. 4, s. 81; Silnicki, dz. cyt., s. 330. Por.: *Monumenta Poloniae Historica*, t. II, wyd. A. Bielowski, Lwów 1872, s. 816; J. Bardach, *L'Etat po-*

Jerzego Kapadockiego w Polsce jest tak stara, jak dawne jest samo chrześcijaństwo. Nic więc dziwnego, że najstarsze ośrodki życia politycznego i chrześcijańskiego zarazem, takie jak: Gniezno, Poznań, Giecz, Włocławek, Kraków, były też najstarszymi centrami tego kultu¹². Miał on w nich charakter wybitnie rycersko-drużynniczy, ze względu na to, że drużyny rycerskie — z którymi był on tak mocno związany — znajdowały się przede wszystkim w najważniejszych grodach książęcych.

Jeśli chodzi o wezwania kościołów, kaplic i fundacji nieparafialnych, związanych z imieniem św. Jerzego Kapadockiego w okresie przedtrydenckim, to największa ich liczba znajdowała się na Śląsku, a następnie Pomorzu, Warmii i Litwie. Ziemię Polski centralnej, w skład których wchodziła omawiana tutaj diecezja krakowska, miały najmniej patrocinów kapadockiego Świętego. Sieć wezwań św. Jerzego potwierdza bardzo wyraźnie zachodnią proveniencję tego kultu¹³.

W niniejszym artykule przedstawiamy tylko przedtrydencki kult liturgiczny św. Jerzego w diecezji krakowskiej. Jego bazę źródłową stanowią księgi liturgiczne diecezji krakowskiej, tak drukowane, jak i rękopiśmienne. Dla stworzenia pewnego tła porównawczego wykorzystano również kilkadziesiąt ksiąg z obcych diecezji, a zwłaszcza z sąsiedniej diecezji wrocławskiej, która była pomostem zachodnich i czeskich wpływów rozszerzających się na terenie diecezji krakowskiej¹⁴. Wpływ ten w dziedzinach religijno-kulturalnej i ekonomicznej nie ustał nawet po formalnym zrzeczeniu się Śląska przez króla polskiego Kazimierza Wielkiego¹⁵.

lonais aux X et XI siècles, [W:] L'Europe au IX et XI siècles. Aux origines des Etats nationaux. Actes du Colloque International sur les Origines des Etats européens aux IX et XI siècles, tenu à Varsovie et Poznań du 7 au 13 septembre 1965, publiés sous la direction de T. Manteuffel et A. Gieysztor, Varsovie 1968, s. 313.

¹² Por.: H. Łowmiański, *Dynastia Piastów we wczesnym średniowieczu*, [W:] *Początki państwa polskiego. Księga tysiąclecia*, t. I, s. 114; *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. I: *Acta Camerae Apostolicae (1200—1344)*, ed. J. Ptaśnik, Cracoviae 1913, s. 100; J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, ed. A. Przeździecki, t. I, Cracoviae 1863, s. 592. Zob.: A. Żaki, *Początki Krakowa*, Kraków 1965, s. 81.

¹³ S w a s t e k, dz. cyt., s. 57—96.

¹⁴ Zob. katalogi rękopisów liturgicznych diecezji wrocławskiej: W. S c h e n k, *Rękopisy liturgiczne w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 2 (1961), z. 1—2, 185—206 oraz 6 (1963) 191—209; tenże, *Rękopisy liturgiczne dawnej Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu (XIII—XV w.)*, „Rocz. Teol.-Kan.”, 6 (1959), z. 3, s. 77—98; W. U r b a n, *Rękopisy liturgiczne Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 6 (1963) 155—190.

¹⁵ G. B a u c h, *Schlesien und die Universität Krakau im XV und XVI Jahrhundert*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, 41 (1907) 104 nn.;

W paragrafie pierwszym zajmiemy się omówieniem kalendarza diecezji krakowskiej. Kalendarze krakowskie, zwłaszcza najwcześniejsze, zwykle umieszczają św. Jerzego w dniu 23 IV, w którym czczono też w diecezji krakowskiej św. Wojciecha¹⁶. Około połowy XV w. ustala się praktyka umieszczania święta Jerzego w dniu 24 IV. W paragrafie drugim omówimy zagadnienie występowania tego święta w Litanii do Wszystkich Świętych, w następnych zaś paragrafach będziemy analizować formularze mszalne i oficja brewiarzowe ku czci św. Jerzego.

§ 1. ŚWIĘTO KU CZCI ŚW. JERZEGO

Najstarszą formą liturgicznego kultu świętych są specjalne dni im poświęcone. Już w starożytności chrześcijańskiej utarł się zwyczaj, iż świętych czczono szczególnie w rocznicę ich śmierci. Dzień ten nazywał się „dies natalis”, tj. dzień narodzenia się tego świętego do życia w niebie. Stąd też najstarsze kalendarze i martyrologia starały się podawać możliwie dokładny dzień męczeństwa świętych pańskich lub w wypadku świętych wyznawców — dzień ich śmierci¹⁷. W przypadku świętych uroczyscie kanonizowanych przez Stolicę Apostolską dzień śmierci świętego podawała bulla kanonizacyjna¹⁸. Czasy męczeńskiej śmierci św. Jerzego należą do epoki wielkich prześladowań chrześcijańskich, stąd też nie przechowało się do naszych dni żadne wiarogodne źródło, wymieniające dzień jego męczeństwa. Co więcej, w czasach starożytności chrześcijańskiej nie prowadzono formalnych procesów kanonizacyjnych¹⁹. Świętych ogłaszano najczęściej na synodach. Stolica Apostolska stosunkowo późno zastrzegła sobie prawo kanonizowania świętych. Pierwszym świętym uroczyscie kanonizowanym przez Kościół był biskup Augsburga św.

K. Maleczyński, *Trwanie łączności Śląska z Polską od połowy XIV w. do początku XVI w.*, [W:] *Początki państwa polskiego. Księga tysiąclecia*, t. II, s. 281—284. Por. K. Maleczyński, *Najstarsze targi w Polsce i stosunek ich do miast przed kolonizacją na prawie niemieckim*, [W:] *Studia nad historią prawa polskiego*, pod red. O. Balzera, t. X, Lwów 1927, s. 27—33.

¹⁶ *Kalendarz krakowski z 1253 r.*, wyd. A. Bielowski, [W:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. II, s. 920; S. Zakrzewski, *Źródła podań tyńiecko-wiślickich*, „Kwart. Hist.”, 28 (1914) 417—422.

¹⁷ W. Schenk, *Kult liturgiczny św. Stanisława Biskupa na Śląsku w świetle średniowiecznych rękopisów liturgicznych. Studium historyczno-liturgiczne*, Lublin 1959, s. 31.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ T. Ortolan, *Canonisation dans l'Eglise Romaine* [W:] *Dictionnaire de Théologie Catholique*, t. II/2, Paris 1932, s. 1026—1059; A. Ritschke, *Heilige in dieser Welt*, Stuttgart 1962, s. 9.

Udalryk († 975). Kanonizacja jego miała miejsce za pontyfikatu Jana XV w 993 r. Kanonizacje w sposób formalny i wyłączny zastrzegł Stolicy Świętej dopiero pap. Aleksander III (1179—1181)²⁰.

Na Zachodzie, jak to już wyżej wzmiankowano, święto Jerzego do liturgii wprowadził pap. Leon II. Obchodzono je przypuszczalnie już od samego początku 23 IV, skoro pod tym dniem zamieszcza je, pochodzący z przełomu w. IX/X, sakramentarz ambrozjański²¹. W tym również dniu zamieszczają je niemal wszystkie zachowane kalendarze kościelne — tak diecezjalne, jak i zakonne — zarówno na Zachodzie, jak i w diecezjach polskich²². Również po reformie mszału (1570) i brewiarza (1568) dzień obchodzenia święta patrona rycerzy nie zmienił się, choć otrzymał nieco niższą rangę liturgiczną (semiduplex)²³. Komplikacja rozpoczyna się w

²⁰ Ortolan, art. cyt., s. 1033 n.

²¹ A. Ebner, *Quellen und Forschungen zur Geschichte und Kunstgeschichte des Missale Romanum im Mittelalter*, Graz 1957, s. 79, 219, 243, 252; PL, LXXX, 415. Zob.: B. Bolz, *Najstarszy kalendarz w rękopisach gnieźnieńskich MS 1, z r. około 800*, „Studia Źródłoznawcze”, 12 (1967) 33; F. Gryglewicz, *Emmerański kodeks Ewangelii*, „Rocz. Teol.-Kan.”, 9 (1962), z. 1, s. 21—39.

²² H. Grotefend, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Bd I, Hannover 1891, s. 73; Bd II/1, Hannover 1898, s. 1, 4, 8, 11, 15, 20, 23, 33, 36, 46, 50, 60, 64, 69, 73, 80, 83, 87, 91, 95, 110, 114, 122, 136, 142, 158, 177, 184, 188, 227, 241, 244; Bd II/2, s. 1, 4, 12, 15, 28, 38, 45, 48; Biblioteka Kapituły Krakowskiej na Wawelu (BKK) 26 — Breviarium Cracoviense sprzed 1394 r.; BKK 30 — Breviarium viaticum Crac. z 1443 r.; BKK 33 — Breviarium Crac. z l. 1254—67 i 1320—94; Biblioteka Uniwersytecka w Krakowie (BJK) 1257 — Breviarium Wratislaviense z l. ok. 1400—20; Biblioteka Kapitulna we Wrocławiu (BKWr) 48 n. — Missale Wratislaviense z 1417 r.; BKWr 57 n. Breviarium viaticum Wratisl. z pierwszej połowy XV w.; BKWr 75 n. — Missale Wratisl. z pierwszej połowy XV w.; BKWr 143 — Missale Wratisl. (z katedry wrocławskiej) z drugiej połowy XIV w.; Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu (BUWr) M 1120 — Missale z pierwszej połowy XIV w. (z kościoła par. św. Marii Magdaleny we Wrocławiu); BUWr I F 342 — Missale Wratisl. z ok. 1421 r. (z kolegiaty głogowskiej); BUWr B 1711 — Missale Wratisl. z 1366 r. (z kościoła par. w Paczkowie); BUWr M 1116 — Missale z ok. 1415 r. (z kościoła par. św. Marii Magdaleny we Wrocławiu); Biblioteka Kapitulna w Gnieźnie (BKGn) 143 — Missale Gnesnense z l. 1453—84; BKGn 148 — Missale Wratisl. z pierwszej połowy XV w.; BKGn 149 — Plenarium (pochodzenia bawarskiego) z w. XI/XII, używane w Gnieźnie w 1287 r.; BKGn 194 — Missale Wratisl. z początku XV w.; Biblioteką Opactwa OO. Cystersów w Mogile — Breviarium Cisterciense z ok. 1420 r. (bez sygnatury) — *Missale Romanum*, impr. 1485; *Breviarium Olomucense*, Strasburg, J. Grüniger, 21 IX 1499; *Missale Pragense*, Nürnberg, G. Stuchs, 20 II 1499. Zob.: B. Włodarski, *Chronologia polska*, Warszawa 1957, s. 209; S. Zakrzewski, *Pochodzenie tzw. Missale Plenarium katedry gnieźnieńskiej*, „Sprawozdania Tow. Nauk. we Lwowie”, 1922, z. 3, s. 145; W. Semkowicz, *Paleografia łacińska*, Kraków 1951, s. 314.

²³ *Missale Romanum. Ex decreto sancrosancti Concilii Tridentini restitutum Pii V, Antverpiae 1585.*

tych diecezjach, zarówno polskich, jak i obcych, gdzie 23 IV obchodzono także święto Wojciecha; z obcych w grę wchodzi przede wszystkim diecezje czeskie, węgierskie i część niemieckich (Augsburg, Bamberg, Brixen, Chur, Eichstädt, Freising, Halberstadt, Mainz, Meissen, Passau, Ratzenburg, Regensburg, Salzburg, Würzburg)²⁴. Święta Jerzego i Wojciecha obchodzono w tych diecezjach albo 23 IV, albo też jedno przenoszono na dzień następny²⁵.

²⁴ Bardzo zróżnicowany sposób oznaczania uroczystości św. św. Wojciecha i Jerzego zawierają czeskie księgi liturgiczne. Na podstawie zamieszczonych w nich kalendarzy trudno jest po prostu ustalić jakąś panującą w tym względzie regułę czy zasadę. Wydaje się jednak, że święto Wojciecha obchodzono tu, podobnie jak na Śląsku, 23 IV, święto zaś Jerzego — w dniu następnym. Zob. Kalendarze czeskich rękopisów: święto patrona rycerzy mają w dniu 23 IV m. in. następujące rękopisy: Biblioteka Uniwersytecka „Clementinum” w Pradze (BCPr) I D 33 — Missale, festa patronorum in calendario praecedente, ad usum ecclesiae Bohemiae z XIV w.; BCPr VI G 17 — Breviarium, praecedente calendario, in quo festa patronorum Bohemiae occurrunt rubricata z XIV w.; BCPr VI B 19 — Breviarium, praecedente calendario, secundum rubricam Pragensem z XV w.; BCPr VI C 26 — Breviarium, ut demonstrat calendarium praecedens, usui cuiusdam monasterii ord. min. s. Francisci in Bohemia adaptatum z XV w.; BCPr C 17 — Missale secundum novam rubricam Olomucensem z XV w.; *Missale Pragense*, Bamberg, J. Senseschmiedt et H. Petzensteiner, 1489. Następujące dwa rękopisy zaznaczają pod dniem 23 IV święto Wojciecha, a pomijają uroczystość św. Jerzego: BCPr VI B 10 — Breviarium in usum monialium ordinis sancti Benedicti ad s. Georgium in castro Pragensi z XIV w. oraz BCPr VI A 12 — Breviarium secundum rubricam Pragensem. W pozostałych przebadanych przez nas rękopisach święto Wojciecha jest zaznaczone w dniu 23 IV, a święto Jerzego — w dniu 24 IV; są to następujące rękopisy: BCPr I G 28 — Missale secundum rubricam Pragensem z w. XV—XVI; BCPr VI E B — Breviarium in usum monialium s. Georgii in castro Pragensi conscriptum z w. XII—XIII; BCPr VII C 1 — Missale Pragense z XV w.; Biblioteka Kapituły Metropolitalnej Praskiej w Archiwum Kancelarii Prezydenta Republiki Czechosłowackiej w Pradze na Hradczanach A LVII 1 — „Codex Ostroviensis”, psalmi, hymni, et orationes ad usum liturgicum z w. XII/XIII oraz druk. *Brev. Pragense* z 1509 r. Święto Jerzego 24 IV obchodziły także niektóre kościoły północnej Italii — zob.: E. Cattaneo, *L'evoluzione delle feste di precetto dal sec. XIV al XX*, Milano 1956, s. 74, 136. Por.: H. Sobeczko, *Kult liturgiczny św. Wacława na Śląsku w świetle średniowiecznych rękopisów liturgicznych*, „Rocz. Teol.-Kan.”, 14 (1967), z. 4, s. 80 n.

²⁵ W. Danielski, *Kult św. Wojciecha na ziemiach polskich w świetle przedtrydenckich ksiąg liturgicznych. Studium historyczno-liturgiczne*, Lublin 1967, s. 23 nn. (praca doktorska, maszynopis w Archiwum KUL); tenże, *Z dziejów kultu liturgicznego św. Wojciecha — święta ku czci św. Wojciecha*, „Rocz. Teol.-Kan.”, 14 (1967), z. 4, s. 87 n.; Włodarski, dz. cyt., s. 221. W okresie przedtrydenckim jeden z zachowanych brewiarzy włocławskich (Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku Ms 12) podaje święto Jerzego wraz z oktawą. Zasługuje to na uwagę dlatego, gdyż żadna z ksiąg liturgicznych tego okresu nie notuje święta patrona rycerzy w tak wysokiej randze. W diecezji krakowskiej, w zacho-

Najstarszy polski kalendarz liturgiczny, zamieszczony w kodeksie Gertrudy, a pochodzący z pierwszej połowy XI w., nie wspomina święta Jerzego²⁶. Umieszcza je natomiast drugi chronologicznie, także z XI w. pochodzący, kalendarz sakramentarza tynieckiego²⁷ oraz kalendarz tzw. *missale antiquissimum* pod dniem 24 IV²⁸. Ten ostatni kalendarz zamieszcza również na drugiej pozycji pod dniem 24 IV święto Wojciecha²⁹.

Zastanowimy się teraz, jak wyglądała sprawa obchodu święta Jerzego w samej diecezji krakowskiej. Świadectwem najstarszej praktyki liturgicznej zdają się być dwie, z XII w. pochodzące, najstarsze księgi liturgiczne, tj. *benedictionale* biskupów krakowskich³⁰ oraz lekcjonarz używany w katedrze krakowskiej³¹. Pierwsza z nich na dzień 23 IV umieszcza aż trzy zespoły formuł błogosławieństwa we mszy św. pontyfikalnej. W pierwszym zespole są trzy własne błogosławieństwa o św. Jerzym, drugi zespół wymienia w jednej formule św. Jerzego i św. Wojciecha i wreszcie trzeci podaje jeszcze nową formułę o św. Jerzym i osobną o św. Wojciechu³². Druga natomiast księga liturgiczna, tj. lekcjonarz używany w katedrze krakowskiej, podaje na dzień 23 IV, jakby do wyboru, dwie lekcje mszalne — do św. Jerzego i do św. Wojciecha³³. W świetle tych kalendarzy wydaje się, że początkowo św. Jerzy miał w diecezji krakowskiej pierwszeństwo przed św. Wojciechem. W tym przekonaniu utwierdzają nas także inne wczesne kalendarze diecezji krakowskiej³⁴.

wanych księgach liturgicznych, nawet św. Wojciech nie został wyróżniony oktawą. Zob.: *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*, coll. et ed. Z. Chodyński, Varsoviae 1890, s. 8 n.

²⁶ Kodeks Gertrudy znajduje się obecnie we Włoszech w Cividale. Zob.: Włodarski, dz. cyt., s. 203.

²⁷ Tamże. Zob. też: F. Kopera, *Dzieje malarstwa w Polsce*, t. I, Kraków 1918, s. 4—55.

²⁸ Włodarski, dz. cyt., s. 214; S. Zakrzewski, *Pochodzenie tzw. Missale Plenarium katedry gnieźnieńskiej*, „Spraw. Tow. Nauk. we Lwowie”, 1922, z. 3, s. 145 n.

²⁹ Włodarski, dz. cyt., s. 214.

³⁰ BKK 23 — *Benedictionale* używane w Krakowie przed 1100 r.

³¹ BKK 20 — *Lectionarium* (epistolare) używane na początku XII w.

³² Danielski, art. cyt., s. 87 n.

³³ BKK 20 — *Lectionarium* z XII w.

³⁴ *Kalendarz krakowski z 1253 r.*, wyd. A. Bielowski, [W:] *Mon. Pol. Hist.*, t. II, s. 920; BKK 1 — *Missale Crac.* z ok. 1410 r.; BKK 2 — *Missale Crac.* z l. ok. 1410—20; BKK 7 — *Missale Crac.* z drugiej połowy XV w.; BKK 26 — *Breviarium Crac.* sprzed 1394 r.; BKK 30 — *Breviarium viaticum Crac.* z 1443 r.; BKK 33 — *Breviarium Crac.* z l. 1254—67 i 1320—94; *Mszał kraśnicki* z ok. 1400 r. z Biblioteki Klasztoru Kanoników Regularnych Laterańskich w Kraśniku, znajdujący się

W XIII i XIV w., a niekiedy i w XV stuleciu, kalendarze umieszczają często obydwóch świętych razem. Jedne z nich notują św. Jerzego przed św. Wojciechem, inne zaś odwrotnie. Dowodnie wiemy, że praktyka bywała często różna od kalendarzy. Umieszczanie św. Wojciecha przed św. Jerzym może w praktyce oznaczać tylko wspomnienie (commemoratio) naszego Świętego, tak we mszy św., jak i w formularzu brewiarzowym, albo też — na co zwrócił uwagę J. Woronczak — może być świadectwem praktyki dwóch mszy św.; w tym ostatnim wypadku pierwszą mszę św. odprawiano by do św. Jerzego, drugą natomiast, tzw. sumę — do św. Wojciecha ³⁵.

W XV w., jak świadczą zachowane kalendarze, stopniowo rozdzielano już te święta. Święto Wojciecha obchodzono 23 IV, a Jerzego — w dniu następnym. Na rozdzielenie tych dwóch świąt wpłynęły statuty synodalne bpa Piotra Wysza z Radolina oraz statuty abpa Mikołaja Trąby, przyjęte przez biskupa krakowskiego Wojciecha Jastrzębca, zaliczające święto Wojciecha do najuroczystszych świąt w prowincji gnieźnieńskiej ³⁶. Wspomniany biskup krakowski Piotr Wysz z Radolina obniżył nieco rangę liturgiczną św. Jerzego przy jednoczesnym zachowaniu rangi św. Wojciecha, podczas gdy w statutach bpa Nankera święta Wojciecha i Jerzego należą do świąt uroczystych ³⁷. Od statutów bpa Piotra Wysza uroczystość naszego Świętego miała tylko charakter święta wewnątrzkościelnego ³⁸. Tu tkwi chyba powód, dlaczego w XV w. rozdzie-

obecnie w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Lublinie (BSLub); Grotefeld, dz. cyt., Bd II/1, s. 91. Zob.: J. Fijałek, *Księgi liturgiczne oraz święta i święci katedry krakowskiej z początku XII w.*, „Nova Polonia Sacra”, 1 (1928) 364; *Analecta Cisterciensia*, wyd. S. Zakrzewski, Rozpr. Akad. Umiej. Wydz. Hist.-Filoz., ser. II, t. XXIV, ogólnego zbioru t. LXIX, Kraków 1907, s. 17. Zob. nadto: I. Polkowski, *Katalog rękopisów kapitulnych katedry krakowskiej*, [W:] *Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty*, t. III, Kraków 1884, s. 39 n.

³⁵ Danielski, art. cyt., s. 89, przyp. 37. Zob. BKK 2 — Missale Crac. z l. ok. 1410—20; BKK 7 — Missale Crac. z drugiej połowy XV w.; BKK 30 — Breviarium viaticum Crac. z 1443 r.

³⁶ *Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z r. 1420*, wyd. J. Fijałek, A. Vetulani, Kraków 1915—1920—1951, s. 38—39; B. Ulanowski, *O pracach przygotowawczych do historii prawa kanonicznego*, Kraków 1887, s. 39 n.

³⁷ *Najstarsze statuty synodalne krakowskiego biskupa Nankera z 2 X 1320*, wyd. J. Fijałek, Kraków 1915, s. 26: „etiam cum abstinentia servilis operis et officio solito sempniter celebrentur, utpote sanctorum et sanctarum festivitates infrascripte: Agnetis virginis, conversionis Pauli, Agatae [...] Adalberti et Georgii, Floriani [...]”.

³⁸ *Statuta synodalia episcoporum Cracoviensium XIV et XV saeculi*, wyd. U. Heyzmann, [W:] *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. IV, Kraków 1875, s. 58: „[...] festa et dies sollempnes [...] Venceslai et Adalberti tam ab ecclesia, quam a clero, quam a populo solummodo in civitate Cracoviensi et in suburbio eiusdem; sed sti Georgii, Vitalis ab ecclesia solum”.

lano te święta: Wojciecha obchodzono 23 IV, a Jerzego — w dniu następnym. Wprawdzie jeszcze pod koniec XV stulecia spotykamy w drukowanych mszałach krakowskich kalendarze, które pod dniem 23 IV umieszczają obydwóch świętych razem, ale — jak już wyżej wzmiankowaliśmy — kalendarze nie odpowiadały niekiedy ówczesnej praktyce. Przykładem takim jest mszał krakowski z 1487 r., który ma kalendarz nie krakowski, lecz wrocławski z rytem triplex, znanym i praktykowanym w diecezji wrocławskiej³⁹. W Bibliotece Kapitulnej na Wawelu pod sygn. 7 znajduje się mszał krakowski, który pod dniem 23 IV podaje (czerwonym inkaustem) zarówno św. Wojciecha, jak i św. Jerzego, choć na karcie 238v znajdujemy notkę, iż święto Jerzego obchodzi się następnego dnia po święcie Wojciecha⁴⁰. Bywały też wypadki, że święto patrona rycerzy antycypowano na okres wielkiego postu⁴¹.

Na tych kilku przykładach widzimy, jak niebezpieczną jest rzeczą zbyt pochopne wyciąganie wniosków na podstawie samych tylko kalendarzy. Poza nielicznymi wyjątkami kalendarze krakowskie XV i XVI w. umieszczają zwykle św. Jerzego pod dniem 24 IV⁴².

³⁹ Zob. też BKK 7 — *Missale Crac.* z drugiej połowy XV w.; *Missale Cracoviense*, Mainz, P. Schoeffer, 16 VIII 1487; *Missale secundum ordinationem seu rubricam Gnesnensis atque Cracoviensis ecclesiarum*, Mainz, P. Schoeffer, 20 IV 1492.

⁴⁰ Odnośnie do tej praktyki zob. rubrycelę krakowską zamieszczoną w statutach synodalnych krakowskich bpa Jana Konarskiego z 1509 r.: *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. I, wyd. J. Sawicki, Lublin 1961², s. 54: „Notandum secundum chorum Cracoviensem primo teneatur de s. Adalberto et sequenti die de s. Georgio”. Podobnej treści uwagę rubrycystyczną spotykamy również w *Graduale Cracoviense* znajdującym się obecnie w Archiwum Diecezjalnym w Tarnowie (bez sygn.): „Ecclesia Cracoviensis primo die tenet de sancto Adalberto et sequenti die de sancto Georgio”.

⁴¹ *Missale Crac.*, Cracoviae, J. Haller, 27 X 1509; *Missale Crac. dioecesis*, Cracoviae, J. Haller 1515/16: „Sancti Georgii dum anticipatur ad quadragesimam — Intr. Laetabitur iustus [...]”.

⁴² BKK 4 — *Missale Crac.* z l. 1493—1501; BKK 5 — *Missale Crac.* z l. 1475—87; BKK 6 — *Missale Crac.* z l. 1485—90; Biblioteka im. Ossolińskich we Wrocławiu (Ossol.) 44/III — *Missale Crac.* z końca XV w.; Ossol. 373/II — *Missale altaris sanctae Annae* (Crac.) z ok. 1500 r.; BKK 27 — *Breviarium Crac.* z l. 1390—1400; BKK 29 — *Breviarium Crac.* z l. 1436—50; Archiwum Diec. Tarn. (bez sygn.) — *Graduale Crac.* z XV w.; Biblioteka OO. Paulinów w Krakowie na Skalce (PaulKraK) B-18 — *Breviarium Crac.* z l. 1436—69; BJK 1256 — *Breviarium Crac.* z l. 1456—70; *Missale Gnesn. et Crac.*, impr. 1492; *Missale Crac.*, Nürnberg, G. Stuchs, ca 1494/5; *Missale Crac.*, Nürnberg, G. Stuchs, impr. 1494—1500; *Missale Crac.*, Cracoviae, J. Haller, 27 X 1509; *Missale Crac.*, Argentinae, J. Knoblauch, 14 X 1510; *Missale Crac.*, impr. 1515/16; *Missale secundum ritum insignis ecclesiae cathedralis Cracoviensis noviter emendatum*, Venetiis, P. Liechtenstein, VIII 1532; *Breviarium sive viaticum cathedralis ecclesiae Cracoviensis*, Cracoviae, H. Vietor,

Zmiany bardzo zbliżone do krakowskich, pod względem chronologicznym, miały miejsce szczególnie wyraźnie w kalendarzach sąsiedniej diecezji wrocławskiej. I tu, jak i w diecezji krakowskiej, kalendarze do końca XIV w. umieszczają obok siebie pod datą 23 IV obydwóch świętych: Wojciecha i Jerzego⁴³. Natomiast już kalendarze XV-wieczne, zupełnie podobnie, jak w diecezji krakowskiej, umieszczają uroczystość naszego Świętego w dniu 24 IV⁴⁴.

Podobne jak w diecezji krakowskiej i wrocławskiej rozwiązanie problemu znajdujemy w niektórych księgach archidiecezji gnieźnieńskiej. Podobieństwo to da się chyba tym wytłumaczyć, że księgi liturgiczne dla tej diecezji — tak rękopiśmienne, jak i drukowane — sprowadzano często z Wrocławia lub Krakowa⁴⁵.

7 IX 1524. Nie zawierają, niestety, liturgicznego kalendarza: *Missale Crac.* z ok. 1450 r. (BJK 4247) i najstarszy z zachowanych mszałów krakowskich, znajdujący się obecnie w Bibliotece Kapitulnej na Wawelu pod sygn. 3 (*Missale Crac.* z l. 1323—50). Nie mają także kalendarza niektóre brewiarze krakowskie: BKK 31 — *Breviarium Crac.* sprzed 1498 r.; BJK 1256 — *Breviarium Crac.* z l. 1456—70; Ossol. 5706/I — *Breviarium Crac.* z ok. 1480 r.; *Bibl. Narod. w Warszawie* (z *Bibl. Ord. Zam.*), cim. 109 — *Collectarium et Ordo Crac.* po 1497 r.

⁴³ BKGn 143 — *Missale Gnesn.* z l. 1453—84; BKGn 148 — *Missale Wratisl.* z pierwszej połowy XV w.; BKGn 194 — *Missale Wratisl.* z początku XV w.; BKWr 143 — *Missale Wratisl.* z drugiej połowy XIV w. (z katedry wrocł.); BUWr I F 342 — *Missale Wratisl.* z ok. 1421 r. (z kolegiaty w Głogowie); BUWr I F 347 — *Missale* z 1459 r. (z klasztoru dominikanów w Głogowie); BUWr I F 355 — *Missale Wratisl.* z ok. 1380 r. (z kol. w Głogowie); BUWr I F 358 — *Missale* z l. ok. 1340—50 (z kol. św. Jana w Nysie); BUWr I F 444 — *Breviarium* z pocz. w. XIV i XV w. (z katedry nyskiej); BUWr I F 449 — *Breviarium* z r. 1362 (z kolegiaty w Głogowie); BUWr I Q 246 — *Breviarium Wratisl.* z XIV w. (z katedry nyskiej); BUWr Akc. 725/48 — *Breviarium Wratisl.* z pierwszej połowy XV w. (z biblioteki przy kościele św. Piotra i Pawła w Legnicy); BUWr M 1116 — *Missale* z ok. 1415 r. (z kościoła Marii Magdaleny we Wrocławiu); BUWr M 1120 — *Missale* z pierwszej połowy XIV w. (z kościoła Marii Magdaleny we Wrocławiu); BUWr M 1151 — *Missale* z l. 1330—35 (z kościoła Marii Magdaleny we Wrocławiu); BUWr B 1710 — *Missale Wratisl.* z XIV w. (ze Śląska); BUWr B 1711 — *Missale Wratisl.* z 1366 r. (z kościoła paraf. w Paczkowie).

⁴⁴ BKWr 44 n. — *Missale Wratisl.* z drugiej połowy XIV w.; BKWr 57 n. — *Breviarium* z XV w.; BKWr 75 n. — *Missale Wratisl.* z pierwszej połowy XV w.; BUWr I F 342 — *Missale Wratisl.* z ok. 1421 r.; BUWr I F 347 — *Missale* z 1459 r.; *Missale Wratisl.*, Mainz, P. Schoeffer, 24 VII 1483; *Missale Wratisl.*, Strasburg, J. Grüniger, ca 1485; *Missale Wratisl.*, Mainz, P. Schoeffer, 28 IX 1499; *Missale Wratisl.*, Cracoviae, K. Rochfeder, 14 V 1505; *Missale secundum rubricam Wratisl. dioecesis noviter impressum*, Basilea, F. Wolff, 5 IX 1519; *Viaticum Wratisl. ecclesiae*, Venetiis, P. Liechtenstein, 28 VII 1501.

⁴⁵ BKGn 93 — *Missale Gnesn.* z l. ok. 1400—20; BKGn 143 — *Missale Gnesn.* z l. 1453—84; BKGn 169 — *Missale Gnesn.* sprzed 1434 r.; BKGn 202 — *Breviarium Gnesn.* z XV w.; *Missale Gnesn.*, Cracoviae, J. Haller, 1506; *Breviarium secundum rubricam almae Gnesnensis ecclesiae*, Nurembergae, J. Stuchs, 14 V 1502.

Innym ważnym momentem dla poznania kultów świętych w danej diecezji czy klasztorze jest ryt, czyli stopień uwidoczniiony w kalendarzach przy poszczególnych świętych. Święci bardziej czczeni byli wpisywani do kalendarzy czerwonym inkaustem. W te dni należało się powstrzymywać nie tylko od wszelkiej pracy fizycznej, ale również od zajęć szkolnych i sądowych. Były to tzw. festa fori⁴⁶. Natomiast ci święci, których kult miał charakter wewnątrzkościelny (festa chori), byli wpisywani do kalendarzy czarnym atramentem⁴⁷.

Niemal wszystkie zachowane kalendarze krakowskie do około połowy XV w. zaznaczają uroczystość kapadockiego Świętego czerwonym inkaustem⁴⁸. Natomiast od połowy XV w. aż do Soboru Trydenckiego nie ma pod tym względem żadnej prawidłowości⁴⁹.

Najstarsze statuty synodalne biskupa krakowskiego Nankera z 1320 r. notują uroczystość Jerzego w randze świąt rytu semiduplex⁵⁰. Trzeba jednak pamiętać, że ówczesny semiduplex oznaczał ryt stosunkowo bardzo wysoki, gdyż dzień naszego Świętego, podobnie jak i dni patronów Polski św. Wojciecha i św. Stanisława, był dniem uroczystym i wolnym od prac służebnych⁵¹. Miał więc rangę święta publicznego (festum fori), a nie tylko wewnątrzkościelnego (festum chori).

⁴⁶ Zob.: H. Keller, *Heortologie oder geschichtliche Entwicklung des Kirchenjahres und der Heiligenfeste*, Freiburg i. Br. 1911³, s. 11; J. Jungnitz, *Das Breslauer Brevier und Proprium*, Breslau 1893, s. 67.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Czerwonym atramentem jest zaznaczone święto Jerzego w następujących kalendarzach: BKK 1 — Missale Crac. z ok. 1410 r.; BKK 2 — Missale Crac. z l. ok. 1410—20; BKK 7 — Missale Crac. z drugiej połowy XV w.; BKK 26 — Breviarium Crac. sprzed 1394 r.; BKK 29 — Breviarium Crac. z l. 1436—50; BKK 30 — Breviarium viat. Crac. z 1443 r.; BKK 33 — Breviarium Crac. z l. 1254—67 i 1320—94; Biblioteka Kapituły Kieleckiej (BKKiel) 3 — Graduale Crac. sprzed 1475 r.; BSLub (bez sygn.) — Mszał kraśnicki z ok. 1400 r. Zob.: też *Mon. Pol. Hist.*, t. II, s. 920.

⁴⁹ Czerwonym inkaustem zaznaczono uroczystość św. Jerzego również w drukowanych księgach liturgicznych: *Missale Crac.*, impr. 1484, 1492, 1532. Czarnym atramentem zaznaczono święto Jerzego w pozostałych księgach liturgicznych tego okresu: BKK 4 — Missale Crac. z l. 1493—1501; BKK 5 — Missale Crac. z l. 1475—87; Ossol. 44/III — Missale Crac. z końca XV w.; PaulKrak B-18 — Breviarium Crac. z l. 1436—69; *Missale Crac.*, impr. ca 1494, 1494—1500, 1502—5, 1509, 1510, 1515/16, 1545; *Breviarium secundum usum insignis ecclesiae Cracoviensis noviter impressum*, Venetiis, Manutius, 1507; *Liber horarum canonicarum secundum veram rubricam sive notulam ecclesiae Cracoviensis*, Cracoviae, J. Haller, 29 I 1508; *Breviarium sive viaticum cathedralis ecclesiae Cracoviensis*, Cracoviae, H. Vietor, 7 IX 1524; Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (CzartKr) 2780 — Breviarium ecclesiae castrensis Cracoviensis z ok. 1500 r.

⁵⁰ *Najstarsze statuty synodalne krakowskiego biskupa Nankera*, s. 25.

⁵¹ Tamże.

W XV w. już każda diecezja miała ustaloną hierarchię świąt, zawierającą od trzech do sześciu stopni. Najbardziej przyjęte nazwy stopni zestawiał H. Grotefend⁵². Diecezja krakowska miała 4 ryty:

1. duplex
2. IX lectionum
3. III lectionum
4. commemoratio.

Wszystkie przebadane przez nas księgi, o ile tylko mają kalendarze i zaznaczają w nich omawiane święto, podają jego najwyższą rangę liturgiczną, tj. ryt zdwojony duplex⁵³. Ten wysoki ryt zachodzi w kalendarzach oznaczających to święto zarówno czerwonym, jak i czarnym inkaustem. Zachował się on — mimo niekorzystnej reformy liturgicznej biskupa krakowskiego kard. Z. Oleśnickiego — aż do Soboru Trydenckiego. Na mocy statutów Z. Oleśnickiego, obowiązujące dotąd tylko w Krakowie święta: Wojciecha, Stanisława i Floriana rozszerzono na całą diecezję⁵⁴. Dopiero ujednoliconą dla całego Kościoła, za pontyfikatu św. Piusa V reforma brewiarza, mszału i kalendarza wyznaczyła dla święta Jerzego rangę semiduplex⁵⁵. Przeprowadzona za Jana XXIII częściowa

⁵² Dz. cyt., Bd I, s. 60.

⁵³ BKK 2 — *Missale Crac.* z l. ok. 1410—20; BKK 4 — *Missale Crac.* z l. 1493—1501; BKK 27 — *Breviarium Crac.* z l. 1390—1400; *Missale Crac.*, impr. 1484, 1492, ca 1494, 1494—1500, 1509, 1510, 1515/16, 1532. W diecezji wrocławskiej uroczystość św. Jerzego miała zwykle ryt IX lekcji. Zob. BKWr 75 n. — *Missale Wratisl.* z pierwszej połowy XV w.; BUWr I F 347 — *Missale* z 1459 r.; BUWr I Q 246 — *Breviarium Wratisl.* z XIV w.; BUWr M 1140 — *Breviarium Wratisl.* z ok. 1415 r.; *Missale Wratisl.*, impr. 1483, 1499, 1505.

⁵⁴ *Statuty synodalne Zbigniewa Oleśnickiego (1436, 1446)*, wyd. S. Zachorowski, Kraków 1915, s. 47: „[...] statuimus et presentibus ordinamus gloriosum martyrem (Florianum) et patronem nostrum per totam nostram dioecesim inter ceteros regni huius patronos insignes, videlicet Adalbertum, Stanislaum, Venceslaum martyres pari devotione in horis canonicis et officiis divinis attolendum, collendum, venerandum [...] per totam nostram dioecesim fiat” Choć św. Jerzy zachował ryt duplex, to jednak stracił po tej reformie na znaczeniu; świadczy o tym zachowana z 1511 r. rubrycelą. W tym bowiem roku święto to wypadło w czwartek oktawy Wielkanocy i zostało przeniesione na środę po święcie Jana ante Portam Latinam (6 V), podczas gdy przypadające również w oktawie Zmartwychwstania Pańskiego święto Wojciecha zostało także przeniesione, ale nie na zwyczajny dzień, lecz na pierwszą niedzielę po Wielkanocy. Zob.: *Statuty synodalne krakowskie biskupa Jana Konarskiego z 1509 r.*, wyd. J. Sawicki, Kraków 1961², s. 57: „Item Georgii feria quinta intra octavas Paschae veniens ad festum quartam post festum s. Joannis ante Portam Latinam transponatur”.

⁵⁵ *Missale Romanum. Ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum* Pii V, Antverpiae 1585.

reforma kalendarza obniżyła jeszcze jego stopień do zwykłego wspomnienia ⁵⁶.

Reasumując powyższe badania, pragniemy w zakończeniu tego paragrafu stwierdzić, co następuje:

1° Święto Jerzego miało w diecezji krakowskiej w czasach przedtrydenckich najwyższą rangę liturgiczną — duplex.

2° Rangę tę zawdzięczało przypuszczalnie wpływom kalendarzy zachodnich.

3° Kalendarze krakowskie do około połowy XV w. umieszczają je razem ze świętem patrona Polski — Wojciechem — w dniu 23 IV. Od połowy XV w. nie ma w kalendarzach stałej praktyki; jedne nadal je umieszczają w dniu 23 IV, inne natomiast w dniu następnym.

4° Do czasów statutów bpa Piotra Wysza z Radolina (1396 r.) uroczystość naszego Świętego miała charakter publiczny, natomiast po wydaniu statutów — charakter święta wewnątrzkościelnego.

§ 2. ŚW. JERZY W LITANII DO WSZYSTKICH ŚWIĘTYCH

Jednym z przejawów kultu danego świętego jest umieszczenie jego imienia w Litaniu do Wszystkich Świętych. Święci bardziej czczeni w Kościele posiadają nawet własne litanie ⁵⁷. W wiekach średnich Litania do Wszystkich Świętych była nieco częściej odmawiana niż dzisiaj. W pewne dni stanowiła integralną część oficjum brewiarzowego czy też innych obrzędów liturgicznych związanych z rokiem kościelnym ⁵⁸. Odmawiano więc Litanię w środę popielcową, Wielką Sobotę, wigilię Zesłania Ducha Świętego, podczas odbywania procesji pokutnych, w Dni Krzyżowe, w czasie niektórych obrzędów liturgicznych zastrzeżonych dla biskupów, jak święcenia kapłańskie, konsekracja biskupa ⁵⁹. Wreszcie

⁵⁶ AAS, L. 22 (1960) 690, 706.

⁵⁷ Własne litanie mają m. in.: św. św. Franciszek, Dominik, Bernard z Clairvaux, Stanisław Biskup Męczennik i bł. Kinga.

⁵⁸ V. Thalhoffer, L. Eisenhofer, *Handbuch der katholischen Liturgik*, t. II, Freiburg i. Br. 1912, s. 627 n. Cystersi urządzali w każdy piątek po prymie procesję, w czasie której odmawiano Litanię do Wszystkich Świętych. Zob.: *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, wyd. J. Canivez, t. I, Louvain 1933, nr 1 (r. 1195).

⁵⁹ L. Eisenhofer, *Liturgik*, t. I, Freiburg i. Br. 1932, s. 555—557; t. II, Freiburg i. Br. 1934, s. 376; A. Franz, *Das Rituale des Bischof Heinrich I von Breslau*, Freiburg i. Br. 1912, s. 8; *Synody diecezji wrocławskiej i ich statuty. Na podstawie materiałów przysposobionych przy udziale A. Sabischa*, [W:] *Concilia Poloniae*, t. X, wyd. J. Sawicki, Wrocław 1963, s. 498—501.

odmawiano Litanię do Wszystkich Świętych przy łożu konającego⁶⁰. Teksty średniowiecznych modlitw litanijnych wraz z wezwaniami zamieszcza *Patrologia latina* J. Migne'a⁶¹.

Wezwanie „sancte Geōrgi — ora pro nobis” lub „tu illum adiuva” zna już na Zachodzie, przypisywany św. Ambrożemu, Mszał mediolański⁶², jak również zachowane najstarsze litanie średniowieczne⁶³. W diecezji krakowskiej, jak również w innych polskich diecezjach, występuje ono stosunkowo rzadko.

Wezwanie litanijne „sancte Georgi — ora pro nobis” zawiera najstarsza z zachowanych ksiąg liturgicznych diecezji krakowskiej, tj. pontificale biskupów krakowskich, używane w diecezji krakowskiej w XII w.⁶⁴ Św. Jerzy występuje w nim w grupie męczenników. Po św. Jerzym występuje św. Waclaw, a po nim św. Wojciech. Wezwanie litanijne naszego Świętego znajduje się jeszcze w trzech XV-wiecznych pontyfikalach biskupów krakowskich⁶⁵.

Uderza nas brak tego wezwania w licznie stosunkowo zachowanych drukowanych mszałach krakowskich, zaś spośród rękopiśmiennych mszałów posiada je tylko mszał kanoników regularnych z Kraśnika oraz pochodzący z ok. 1500 r. mszał znajdujący się obecnie w Bibliotece Ossolineum we Wrocławiu⁶⁶. W pierwszym mszale wezwanie litanijne naszego Świętego występuje po wezwaniach św. św.: Floriana, Wojciecha, Stanisława i Waclawa, natomiast w drugim — przed świętymi: Wojciechem, Stanisławem i Waclawem.

Wezwanie litanijne św. Jerzego spotkaliśmy następnie tylko w trzech brewiarzach krakowskich⁶⁷. W brewiarzu pochodzącym z 1443 r., znajdującym się obecnie w Bibliotece Kapitułnej na Wawelu pod sygn. 30, wezwanie patrona rycerzy występuje po świętych: Stanisławie, Floria-

⁶⁰ Eisenhofer, dz. cyt., t. II, s. 349; W. Schenk, *Liturgia sakramentów świętych*, t. II, Lublin 1965, s. 73.

⁶¹ PL, LXXX, 415; XC, 623, CI, 592, 1391; CXXXVIII, 885, 892, 921.

⁶² Mszał ten powstał po śmierci św. Ambrożego; zawiera prefację do św. Jerzego Kapadockiego.

⁶³ Zob. przyp. 61.

⁶⁴ Zob.: W. Abraham, *Pontificale biskupów krakowskich z XII w.*, Rozprawy Wydz. Hist.-Filoz. PAU 66, Kraków 1927, nr 1; Z. Ameisenowa, *Rękopisy i pierwodruki iluminowane Biblioteki Jagiellońskiej*, Wrocław 1958, s. 107 n.; W. Semkowicz, *Paleografia łacińska*, Kraków 1951, s. 179, 315 n.

⁶⁵ BKK 12 — Pontificale episcopi Sbignei z XV w., BKK 13 — Ceremoniale et pontificale episcoporum z połowy XV w.; BKK 14 — Pontificale cardinalis Friderici z 1494 r.

⁶⁶ Ossol. 373/II — Missale altaris s. Annae (Crac.) z ok. 1500 r.

⁶⁷ BKK 30 — Breviarium viat. Crac. z 1443 r.; BKK 31 — Breviarium Crac. sprzed 1498 r.; CzartKraK 2780 — Breviarium ecclesiae castrensis Crac. z ok. 1500 r.

nie, Wojciechu i Wicie; drugi, również znajdujący się w Bibliotece Kapitulnej na Wawelu pod sygn. 31, zawiera wezwanie litanijne św. Jerzego po św. św. Stanisławie i Waclawie, a przed św. św. Wojciechem i Florianem; wreszcie trzeci brewiarz, znajdujący się w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie, zawiera je po św. św. Waclawie i Stanisławie, a przed św. Wojciechem.

Wezwanie litanijne św. Jerzego zawierają trzy psalterze krakowskie, znajdujące się obecnie w Bibliotece Kapitulnej na Wawelu⁶⁸. W najstarszym z nich (z l. 1390—1400)⁶⁹ wezwanie to występuje po św. św. Stanisławie i Waclawie, a przed św. św. Wojciechem i Florianem, w drugim natomiast — po św. Wojciechu. Wezwanie św. Waclawa znajduje się na szóstym miejscu po św. Jerzym; po św. Waclawie występują św. św. Stanisław i Florian. W trzecim zaś psalterzu wezwanie św. Jerzego znajduje się bezpośrednio po św. Wojciechu, a przed św. św. Waclawem i Stanisławem. Wreszcie wezwanie św. Jerzego zawiera jeszcze pochodząca z początku XVI w. agenda krakowska⁷⁰. Występuje ono w niej po św. Wojciechu, a przed wezwaniami św. św.: Waclawa, Stanisława i Floriana.

Reasumując wyniki badań nad wezwaniem litanijnym patrona rycerzy można pod koniec tego paragrafu wysunąć następujące spostrzeżenia:

1° Wezwanie „sancte Georgi — ora pro nobis” jest w stosunku do takich wezwań, jak św. św.: Wojciecha, Waclawa, Floriana, Stanisława, dość rzadkim zjawiskiem w liturgicznych księgach diecezji krakowskiej.

2° Występuje ono zazwyczaj w grupie czterech męczenników: św. Stanisława Biskupa, św. Wojciecha, św. Waclawa i św. Floriana.

Miejsce wezwania św. Jerzego w Litani do Wszystkich Świętych ilustruje tabela na s. 20, odnosząca się do § 2.

§ 3. FORMULARZE MSZALNE O ŚW. JERZYM KAPADOCKIM

Święto Jerzego, jak już była o tym mowa, było obchodzone w diecezji krakowskiej 23 IV albo też, ponieważ w tym dniu obchodzono

⁶⁸ BKK 34 — Psalterium cum officiis votivis Crac. z l. 1390—1400; BKK 37 — Psalterium cum hymnis Crac. z pocz. XVI w.; BKK 50 — Psalterium cum hymnis Crac. z pocz. XVI w.

⁶⁹ BKK 34 — Psalterium z l. 1390—1400.

⁷⁰ BJK 2331 — Agenda Cracoviensis z pocz. XVI w., k. 15. Pochodzi ona z kolegiaty św. Floriana. Wezwanie litanijne św. Jerzego Kapadockiego występuje w litanii „ad unquendum infirmum”. Nie zawiera już tego wezwania późniejsza, pochodząca z 1574 r., agenda diecezji krakowskiej, a mianowicie *Agenda seu ritus sacramentorum ad usum dioecesis Cracoviensis*, wydrukowana prawdopodobnie w Kolonii.

Sygnatura biblioteki	Miejsce wezwania św. Jerzego w Litanii do Wszystkich Św.	Czas powstania księgi liturgicznej
BJK 2057	Wawrzyniec, Wincenty, Jerzy [...] Waclaw, Wojciech	XII w.
BKK 34	Stanisław, Wojciech, Jerzy, Wojciech, Florian	I. 1390—1400
Bibliot. Wyż. Sem. Duch. w Lublinie	Jerzy, Wojciech, Stanisław, Waclaw	ok. 1400 r.
BKK 30	Wit, Wojciech, Florian, Stanisław, Jerzy	1443 r.
BKK 13	Wojciech, Stanisław, Waclaw, Piotr, Jerzy	około połowy XV w.
BKK 12	Wojciech, Stanisław, Waclaw, Piotr, Jerzy	XV w.
BKK 14	Klemens, Wojciech, Stanisław, Waclaw, Jerzy	1394 r.
BKK 31	Stanisław, Waclaw, Jerzy, Wojciech, Florian	przed 1498 r.
Ossol. 373/II	Waclaw, Stanisław, Jerzy, Wojciech	ok. 1500 r.
Bibliot. Czart. Krak. 2780	Waclaw, Stanisław, Jerzy, Wojciech	ok. 1500 r.
BKK 37	Wojciech, Jerzy, [...] Waclaw, Stanisław, Florian	początek XVI w.
BKK 50	Stanisław, Waclaw, Florian, Wojciech, Jerzy	początek XVI w.
BJK 2331	Wojciech, Jerzy, Waclaw, Stanisław, Florian	początek XVI w.

także uroczystość św. Wojciecha, 24 IV. W pierwszym wypadku św. Jerzy był tylko wspominany (*commemoratio*)⁷¹, natomiast w drugim miał osobny formularz mszalny, choć niektóre jego części brano z formularza ku czci św. Wojciecha⁷².

⁷¹ BKK 2 — *Missale Crac.* z l. ok. 1410—20; BKK 3 — *Missale Crac.* z l. 1323—50; BKK 6 — *Missale Crac.* z l. 1485—90; BKK 9 — *Missale Crac.* po 1475 r.; BSLub (bez sygn.) — *Mszał kraśnicki* z ok. 1400 r.; *Missale Crac.*, impr. 1484, 1492.

⁷² BKK 4 — *Missale Crac.* z l. 1493—1501; BKK 5 — *Missale Crac.* z l.

Podobnie przedstawiała się sytuacja w innych diecezjach polskich; w obcych natomiast diecezjach Europy środkowo-wschodniej, zwłaszcza w tych, w których nie czczono uroczyscie św. Wojciecha, dzień patrona rycerzy był obchodzony 23 IV.

Introit

Protexisti me Deus a conventu malignancium, alleluja,
a multitudine operantium iniquitatem, alleluja, alleluja.
Exaudi Deus orationem meam cum deprecor.
a timore inimici eripe animam meam.

(Ps 63, 3)

Introit jest wzięty z *commune* jednego męczennika w okresie wielkanocnym. Występuje we wszystkich zachowanych rękopisach diecezji krakowskiej, które mają formularz św. Jerzego⁷³; przeszedł on następnie do inkunabułów i mszałów drukowanych zarówno przed, jak i po Soborze Trydenckim i w ten sposób w swej dawnej formie znalazł się w mszale dzisiejszym.

Obok powyższego był jeszcze używany drugi formularz:

Letabitur iustus in Domino et sperabit in eo,
et laudabuntur omnes recti corde.
Exaudi Deus orationem meam cum deprecor,
a timore inimici eripe animam meam.

(Ps 63, 11)

Introit ten występował zwykle wówczas, gdy formularz mszalny antycypowano na okres wielkiego postu⁷⁴. Jest on również wzięty z *commune* jednego męczennika.

Modlitwa

Deus, qui nos beati Georgii martyris tui meritis et intercessione letificas, concede propicius, ut qui eius beneficia poscimus, dono tue gratie consequamur. Per Dominum nostrum.

1475—87; Ossol. 44/III — Missale Crac. z XV w.; Ossol. 373/II — Missale alt. s. Annae z ok. 1500 r.; *Missale Crac.*, impr. 1487, ca 1494, 1494—1500, 1502—5, 1509, 1510, 1515/16, 1532, 1545.

⁷³ BKK 1 — Missale Crac. z ok. 1410 r.; BKK 4 — Missale Crac. z l. 1493—1501; BKK 7 — Missale Crac. z drugiej połowy XV w.; Ossol. 44/III — Missale Crac. z XV w.; Arch. Diecez. Tar. (bez sygn.) — Graduale Crac. z XV w.; Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Kielcach (BSKiel) 1 — Missale z pocz. drugiej połowy XV w., s. 170; w rękopisie tym introit „Protexisti me Deus” jest wspólny dla św. Jerzego i św. Wojciecha; *Missale Crac.*, impr. 1484, 1487, ca 1494, 1494—1500, 1502—5, 1509, 1510, 1515/16, 1532.

⁷⁴ *Missale Crac.*, impr. 1509, 1515/16.

a) W niektórych mszałach i brewiarzach zamiast „letificas” znajdujemy wyraz „clarificas”. Zob. BKK 4 — Missale Crac. z l. 1493—1501; *Missale Crac.*, impr.

Modlitwę tę odmawiano zarówno we mszy. św., jak i w oficjum brewiarzowym. Znajduje się ona prawie we wszystkich księgach, które zawierają formularz do św. Jerzego ⁷⁵. Zna ją także pochodzący z X w. sakramentarz z Fuldy ⁷⁶. W nie zmienionej formie przeszła ona do zreformowanego, za czasów pontyfikatu św. Piusa V, Mszału rzymskiego ⁷⁷.

L e k c j a

a: Justum deduxit Dominus per vias rectas [...] qui non renuncia-
verit omnibus, que possidet non potest meus esse discipulus.

(Mdr 10, 10-14)

Lekcja ta dość często występuje w średniowiecznych mszałach zarówno rękopiśmiennych, jak i drukowanych ⁷⁸. Znajdowała się w commune unius martyris ⁷⁹. Dzisiejszy mszał zawiera ją w commune martyrum non pontificum extra Tempus Paschale.

b: Beatus vir, qui in sapientia morabitur [...] Et nomine eterno hereditabit illius Dominus Deus noster.

(Syr 14, 22-27)

Lekcja wzięta jest z commune martyrum et pontificum ⁸⁰. Bardzo

1484; *Missale Gnesn. et Crac.*, impr. 1492; *Missale Crac.*, impr. ca 1494, 1502—5; *Agenda secundum rubricam ecclesiae cathedralis Cracoviensis*, Cracoviae, J. Haller, ca 1520.

b) W najnowszych mszałach zamiast „eius” spotykamy słowa „tua per eum”. Zob. *Missale Romanum. Ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum, summorum pontificum cura recognitum*, Romae [1958], s. 527.

⁷⁵ BKK 1 — *Missale Crac.* z ok. 1410 r.; BKK 2 — *Missale Crac.* z l. ok. 1410—20; BKK 3 — *Missale Crac.* z l. 1323—50; BKK 4 — *Missale Crac.* z l. 1493—1501; BKK 5 — *Missale Crac.* z l. 1475—87; BKK 6 — *Missale Crac.* z l. 1485—90; BKK 7 — *Missale Crac.* z drugiej połowy XV w.; BKK 9 — *Missale Crac.* po 1475 r.; BSLub (bez sygn.) — *Mszal kraśnicki* z ok. 1400 r.; Ossol. 44/III — *Missale Crac.* z końca XV w.; Ossol. 373/III — *Missale alt. s. Annae* z ok. 1500 r.; *Missale Gnesn. et Crac.*, impr. 1492; *Missale Crac.*, impr. 1484, 1487, ca 1494, 1494—1500, 1502—5; 1509, 1510, 1515/16, 1532.

⁷⁶ *Sacramentarium Fuldense saeculi X*, ed. G. Richter, A. Schönfelder, Fulda 1912, s. 855. Sakramentarz ten zamieszcza jeszcze drugą własną orację do św. Jerzego: „Tuus sanctus martyr Georgius, quesumus Domine nos ubique letificet, ut dum eius in presenti festivitate recollimus, patrocinia in augmentum virtutum sentiamus. Fer Dominum nostrum [...]”. Modlitwy tej nie zawiera żaden przedtrydencki mszał krakowski ani mszał rzymski; nie spotkaliśmy jej także w żadnej księdze liturgicznej polskich diecezji.

⁷⁷ *Missale Romanum. Ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum Pii V.*

⁷⁸ BKK 4 — *Missale Crac.*, impr. 1484, ca 1494, 1494—1500, 1502—5.

⁷⁹ *Missale Crac.*, impr. 1487.

⁸⁰ Ossol. 44/III — *Missale Crac.* z końca XV w.; BKK 3 — *Missale Crac.* z l. 1323—50; EKK 20 — *Lectionarium* z XII w.; BKK 22 — *Epistolare cathedr.*

rzadko używano jej w formularzu mszalnym na dzień św. Jerzego; nie znajduje się w dzisiejszym *commune sanctorum*.

c: *Beatus vir, qui inventus est sine macula [...] ideo stabilita sunt bona illius in Domino.*

(Syr 50, 1-12)

Lekcja ta również jest wzięta z *commune unius martyris*. Obok lekcji „*Iustum deduxit*” była ona najczęściej używana w formularzu mszalnym na dzień św. Jerzego⁸¹. W obecnie używanym mszale znajduje się w *commune confessoris non pontificis*.

Graduał, Alleluja

a: Alleluja, *Letabitur iustus in Domino et sperabit in eo, et laudabuntur omnes recti corde.*

(Ps 63, 11)

b: Alleluja, *Posuisti Domine super caput eius coronam de lapide precioso.*

(Ps 20, 4)

V. *Desiderium anime eius tribuisti ei et voluntate labiorum eius non fraudasti eum.*

W dniu św. Jerzego powszechnie używano pierwszego tekstu, tj. „Alleluja, *Letabitur iustus*” Znajdował się on w *commune unius martyris*⁸². Graduału „Alleluja, *Posuisti Domine*” używano tylko w tym wypadku, gdy św. Jerzego przenoszono na okres wielkiego postu⁸³.

Sekwencja

W czasach przedtrydenckich każdy niemal formularz świąteczny posiadał, z wyjątkiem okresu wielkiego postu, własną sekwencję, zwaną też prozą. G. M. Dreves⁸⁴ i J. Kehrein⁸⁵ podają łącznie aż 7 sekwencji

Crac. z 1500 r. W lekcjonarzu BKK 20 lekcja „*Beatus vir*” jest wspólna dla św. Wojciecha i św. Jerzego.

⁸¹ Ossol. 44/III — *Missale Crac.* z końca XV w.; Ossol. 373/II — *Missale altaris Annae* z ok. 1500 r.; *Missale Crac.*, impr. 1509, 1510, 1515/16, 1532.

⁸² BKK 5 — *Missale Crac.* z l. 1475/87; Ossol. 44/III — *Missale Crac.* z końca XV w. W mszale tym jest podwójne Alleluja. A oto tekst drugiego Alleluja: „Alleluja, *Justus ut palma florebit et sicut cedrus Libani multiplicabitur*” (k. 274r). Nie wzmiankują śpiewu „Alleluja” następujące księgi liturgiczne: *Graduale Crac.* z ok. 1460 r. (Muzeum Diecezjalne w Sandomierzu); BSKiel 9 — *Antiphonarium Crac. de Sanctis* z ok. 1500 r.; BSKiel 58 — *Antiphonarium Crac. de Sanctis* po 1475 r.; BKKiel 3 — *Graduale Crac.* sprzed 1475 r.

⁸³ Ossol. 44/III — *Missale Crac.* z końca XV w.; *Missale Crac.*, impr. 1509, 1510, 1515/16. W *Missale alme ecclesiae Strigon.*, impr. ca 1520 znajduje się drugie Alleluja z własnym tekstem ku czci św. Jerzego. Oto jego treść: „Alleluja, *Georgi martyr sanctissime sedule pro salute tocius mundi Christum deprecare*”

⁸⁴ *Sequentiae ineditae. Liturgische Prosen des Mittelalters aus Handschriften*

mszalnych na dzień św. Jerzego. W diecezji krakowskiej, jak również w innych diecezjach Polski, posługiwano się zasadniczo sekwencją z *commune unius martyris* „Spe mercedis”⁸⁶ albo też odmawiano prozy przeznaczone na święta wielkanocne, tj.: „Victimae paschali laudes”⁸⁷ lub „Nunc nobis succurre”⁸⁸.

Czasami też posługiwano się własną rymowaną prozą na dzień św. Jerzego⁸⁹. Jest ona najprawdopodobniej czeskiego pochodzenia, gdyż zawierają ją niektóre czeskie księgi liturgiczne⁹⁰. Składa się z 10 rymowanych zwrotek i zaczyna się od słów: „Hoc in natalitio martyri Georgio [...]”⁹¹. Jest ona w całości zamieszczona w zbiorze hymnów U. Chevaliera⁹².

E w a n g e l i a

a: Ego sum vitis vera et Pater meus agricola est [...]

(J 15, 1-7)

b: Si quis vult venire post me [...]

(Mt 16, 24-27)

Najczęściej używano, nie tylko w diecezji krakowskiej, ale i w ob-

und Wiegendruckten, hrsg. von C. Blume, Leipzig 1900, W: *Analecta hymnica medii aevi*, hrsg. von C. Blume und G. M. Dreves, t. XXXIV, s. 193—196.

⁸⁵ *Lateinische Sequenzen des Mittelalters aus Handschriften und Drucken*, Mainz 1873, numery: 583, 586—588.

⁸⁶ Ossol. 373/II — *Missale alt. s. Annae*. z ok. 1500 r.; *Missale Crac.*, impr. 1510.

⁸⁷ Ossol. 44/III — *Missale Crac.* z końca XV w.; Ossol. 373/II — *Missale alt. s. Annae* z ok. 1500 r.; *Missale Crac.*, impr. 1484, 1487, ca 1494, 1494—1500, 1502—5, 1510, 1515/16. Por.: N. G i h r, *Die Sequenzen des römischen Messbuches dogmatisch und ascetisch erklärt*, Freiburg i. Br. 1887, s. 131. Zob.: *Repertorium hymnologicum. Catalogue des Chants, Hymnes, Proses, Séquences, Tropes en usage dans l'Eglise de nos jours*, par U. Chevalier, t. II, Louvain 1897, s. 736—738. Proza „Victimae paschali” należy do tych nielicznych sekwencji mszalnych, które się ostały w zreformowanym przez św. Piusa V Mszałe rzymskim. Zob.: *Handbuch der Liturgiewissenschaft*, hrsg. von Aimé — Georges Martimort, Bd I, Leipzig 1961, s. 376.

⁸⁸ *Missale Crac.*, impr. 1484, 1487; *Missale Gnesn. et Crac.*, impr. 1492; *Missale Crac.*, impr. ca 1494.

⁸⁹ *Missale Crac.*, impr. ca 1494, 1502—5; Arch. Diec. Tarn. (bez sygn.) — *Graduale Crac.* z XV w.

⁹⁰ *Missale Pragense*, Nürnberg, G. Stuchs, 20 II 1499; *Breviarium Pragense*, impr. 1507. W Czechach obok prozy „Hoc in natalitio” używano jeszcze drugiej własnej sekwencji o św. Jerzym, zaczynającej się od słów: „Hec est sancta sollemnitatis, sollemnitate insignita [...]”. Zob.: BCP r XIV B 8 — *Missale secundum rubricam Prag.* z XIV w.

⁹¹ *Missale Crac.*, impr. 1502—5.

⁹² *Repertorium hymnologicum. Catalogue des Chants, Hymnes, Proses, Séquences, Tropes*, ed. U. Chevalier, t. I, Louvain 1892, s. 474.

cych, pierwszej Ewangelii — „Ego sum vitis vera”⁹³. Brano ją z *commune sanctorum*⁹⁴. Znajduje się także w dzisiejszym formularzu mszalnym na dzień św. Jerzego⁹⁵. Druga natomiast Ewangelia, „Si quis vult venire post me”, przypadała tylko wówczas, gdy uroczystość św. Jerzego antycypowano na okres wielkiego postu⁹⁶. Zamieszczona była w *commune unius martyris*⁹⁷.

Offertorium

a: Confitebuntur celi mirabilia tua Domine et veritatem tuam in ecclesia sanctorum, alleluja, alleluja.

(Ps 88, 6)

b: Repleti sumus mane misericordia tua, exultavimus et delectati sumus, alleluja.

(Ps 89, 14)

c: In virtute tua Domine letabitur iustus et super tuum exultabit vehementer, desiderium anime eius tribuisti ei.

(Ps 20, 2-4)

Antyfony powyższe odmawiano z *commune martyrum*. Najczęściej używano pierwszej antyfony — „Confitebuntur celi”⁹⁸. Drugą co do częstotliwości była antyfona „Repleti sumus”⁹⁹. Ostatnia zaś wypadła tyl-

⁹³ BKK 1 — *Missale Crac.* z ok. 1410 r.; BKK 3 — *Missale Crac.* z l. ok. 1323—50; BKK 4 — *Missale Crac.* z l. 1493—1501; BKK 5 — *Missale Crac.* z l. 1475—87; *Missale Crac.*, impr. 1484, 1487; *Missale Gnesn. et Crac.*, impr. 1492; *Missale Crac.*, impr. ca 1494, 1494—1500, 1509, 1510, 1515/16, 1532.

⁹⁴ Zob. *Missale Crac.*, impr. 1494—1500.

⁹⁵ *Missale Romanum. Ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum, summorum pontificum cura recognitum*, Romae [1958], s. 527.

⁹⁶ *Missale Crac.*, impr. 1509, 1510, 1515/16.

⁹⁷ Ossol. 44/III — *Missale Crac.* z końca XV w.; *Missale Crac.*, impr. 1487.

⁹⁸ Ossol. 373/II — *Missale alt. s. Annae Crac.* z ok. 1500 r.; BKK 4 — *Missale Crac.* z l. 1493—50; *Missale Crac.*, impr. 1484, 1487; *Missale Gnesn. et Crac.*, impr. 1492; *Missale Crac.*, impr. ca 1494, 1494—1500, 1502—5.

⁹⁹ Arch. Diec. Tarn. (bez sygn.) — *Graduale Crac.* z XV w.; *Missale Crac.*, impr. 1509, 1510, 1515/16, 1532. Antyfona ta występowała z reguły w diecezji wrocławskiej. Zob.: BUWr B 1710 — *Missale Wratisl.* z XIV w.; BUWr B 1711 — *Missale Wratisl.* z 1366 r.; BUWr M 1116 — *Missale* z ok. 1415; BUWr M 1120 — *Missale* z pierwszej połowy XV w.; BUWr M 1131 — *Missale Wratisl.* z 1364 r.; BUWr M 1151 — *Missale* z l. 1330—35; BUWr I F 342 — *Missale Wratisl.* z ok. 1421 r.; BUWr I F 347 — *Missale* z 1459 r.; BUWr I F 355 — *Missale Wratisl.* z ok. 1380 r.; BUWr I F 358 — *Missale* z l. ok. 1340—50; BKWr 44 n. — *Missale Wratisl.* z drugiej połowy XV w.; BKWr 48 n. — *Missale Wratisl.* z 1417 r.; BKWr 75n. — *Missale Wratisl.* z pierwszej połowy XV w.; BKWr 143 — *Missale Wratisl.* z drugiej połowy XIV w.; *Missale Wratisl.*, impr. 1483, 1499, 1505. Tak samo było w archidiecezji praskiej. Zob. *Missale Pragense*, impr. 1498.

ko wtedy, gdy antycypowano uroczystość św. Jerzego¹⁰⁰. Obecne missale romanum ma antyfonę „Confitebuntur coeli”¹⁰¹.

S e k r e t a

- a: Munera Domine, oblata sanctifica et intercedente beato Georgio, martyre tuo, nos per hec a peccatorum nostrorum maculis emunda. Per Dominum nostrum [...]
- b: Tanto placabiles in conspectu maiestatis tue nostre tibi sunt hostie, quanto sancti martyris Georgii, pro cuius sollemnitate exhibentur, tibi grata sunt merita. Per Dominum nostrum [...]

Najczęściej była w użyciu pierwsza sekreta — „Munera Domine”¹⁰², choć i drugą też dość często spotykamy, zarówno w mszałach rękopiśmiennych, jak i drukowanych¹⁰³. Sekreta „Munera Domine” przeszła do mszału zreformowanego przez św. Piusa V i znajduje się w dzisiejszym formularzu mszalnym na dzień św. Jerzego¹⁰⁴.

K o m u n i a

- a: Letabitur iustus in Domino et sperabit in eo et laudabuntur omnes recti corde.

(Ps 63, 11)

- b: Qui vult venire post me abneget semetipsum et tollet crucem suam et sequatur me.

(Mt 16, 24)

W powszechnym użyciu była komunia „Letabitur iustus”¹⁰⁵. Odmawiano ją z commune martyrum. Odmawia się ją również i w dzisiejszym

¹⁰⁰ Arch. Diec. Tarn. (bez sygn.) — Graduale Crac. z XV w.; *Missale Crac.*, impr. 1509, 1510, 1515/16.

¹⁰¹ *Missale Romanum. Ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum, summorum pontificum cura recognitum*, s. 527.

¹⁰² BKK 2 — *Missale Crac.* z l. ok. 1410—20; BKK 4 — *Missale Crac.* z l. 1493—1501; BKK 5 — *Missale Crac.* z l. 1475—87; BKK 6 — *Missale Crac.* z l. 1485—90; BKK 9 — *Missale Crac.* po 1475 r.; Ossol 373/II — *Missale alt. s. Annae Crac.* z ok. 1500 r.; *Missale Crac.*, impr. 1484, 1487; *Missale Crac.*, ca 1494, 1494—1500, 1502—5; *Missale Gnesn. et Crac.*, impr. 1492.

¹⁰³ BKK 1 — *Missale Crac.* z ok. 1410 r.; BKK 3 — *Missale Crac.* z l. 1323—50; *Missale Crac.*, impr. 1509, 1510, 1532. Sakramentarz z Fuldy zna tylko tę drugą sekretę. Zob. *Sacramentarium Fuldense saeculi X*, s. 286.

¹⁰⁴ *Missale Romanum. Ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum, summorum pontificum cura recognitum*, s. 527.

¹⁰⁵ BKK 4 — *Missale Crac.* z l. 1493—1501; BKK 5 — *Missale Crac.* z l. 1475—87; BSKiel 39 — *Missale Crac.* z pocz. XVI w.; Ossol. 373/II — *Missale altaris s. Annae Crac.* z ok. 1500 r.; *Missale Crac.*, impr. 1484, 1487; *Missale Gnesn. et Crac.*, impr. 1492; *Missale Crac.*, ca 1494, 1494—1500, 1509, 1515/16, 1532.

szym formularzu mszalnym na dzień św. Jerzego¹⁰⁶. Drugą komunie — „Qui vult venire post me” — zawierał tylko formularz św. Jerzego odmawiany w wielkim poście¹⁰⁷.

P o k o m u n i a

- a: Sumpti Domine sacrificii perpetua nos tuitio non delinquat et noxia a nobis aucta repellat. Per Dominum nostrum [...]
- b: Beati Georgii martyris tui Domine suffragiis exoratus percepti sacramenti tui nos virtute defende. Per Dominum nostrum [...]
- c: Supplices te rogamus, omnipotens Deus, ut quos tuis reficiis sacramentis, intercedente beato Georgio, martyre tuo, tibi etiam placitis moribus deservire. Per Dominum nostrum [...]

Do najczęściej używanych należała pierwsza pokomunia¹⁰⁸. Ale nie ona, lecz modlitwa „Supplices te rogamus”, która była najmniej w użyciu w czasach przedtrydenckich, przeszła do zreformowanego przez św. Piusa V Mszału rzymskiego¹⁰⁹. Zawierają ją już rękopisy liturgiczne z IX w.¹¹⁰ Dość często była używana druga pokomunia — „Beati Georgii”¹¹¹. Jest to bardzo dawna modlitwa ku czci św. Jerzego. Zawiera ją już, pochodzący z VIII w., sakramentarz z Gelon¹¹² oraz najstarsze księgi liturgiczne sąsiedniej diecezji wrocławskiej¹¹³.

Powyższa analiza formularzy mszalnych pozwala nam na wyciągnięcie następujących wniosków:

¹⁰⁶ *Missale Romanum. Ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum, summorum pontificum cura recognitum*, s. 527.

¹⁰⁷ Arch. Diec. Tarn. (bez sygn.) — Graduale Crac. z XV w.; *Missale Crac.*, impr., 1509, 1510, 1515/16.

¹⁰⁸ BKK 4 — *Missale Crac.* z l. 1493—1501; BKK 5 — *Missale Crac.* z l. 1475—87; Ossol. 44/III — *Missale Crac.* z końca XV w.; BKKiel 39 — *Missale Crac.* z pocz. XVI w.; *Missale Crac.*, impr. 1484, 1487; *Missale Gnesn. et Crac.*, impr. 1492; *Missale Crac.*, impr. ca 1494, 1494—1500, 1502—5.

¹⁰⁹ BKK 2 — *Missale Crac.* z l. 1410—20; BKK 6 — *Missale Crac.* z l. 1485—90; Ossol. 373/II — *Missale alt. s. Annae Crac.* z ok. 1500 r.; BSLub (bez sygn.) — Mszał kraśnicki z ok. 1400 r. Zob.: *Missale Romanum. Ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum Pii V.*

¹¹⁰ *Les oraisons du Missel Romain. Texte et l'histoire*, publié par P. Bruylands, t. I/1, Louvain 1952, s. 1103; t. II, Louvain 1952, s. 401.

¹¹¹ BKK 1 — *Missale Crac.* z ok. 1410 r.; BKK 3 — *Missale Crac.* z l. ok. 1410—20; *Missale Crac.*, impr. 1509, 1510, 1515/16, 1532.

¹¹² *Les oraisons du Missel Romain*, t. I/1, s. 93.

¹¹³ BKGn 194 — *Missale Wratisl.* z pocz. XV w.; BKWr 142 — *Missale Wratisl.* z pocz. XV w.; BKWr 143 — *Missale Wratisl.* z drugiej połowy XIV w.; BKK 8 — *Missale Wratisl.* z ok. 1421 r.; BUWr B 1710 — *Missale Wratisl.* z 1366 r.; BUWr M 1120 — *Missale* z XIV w.; BUWr M 1131 — *Missale Wratisl.* z 1364 r.; BUWr M 1151 — *Missale* z l. 1330—35; BUWr I F 351 — *Missale* z w. XIII/XIV; BUWr I F 355 — *Missale Wratisl.* z ok. 1380 r.; BUWr I F 358 — *Missale* z l. ok. 1340—50.

1° Formularze mszalne na święto Jerzego, podobnie jak i na uroczystości innych świętych, mówią o swobodzie wyboru poszczególnych tekstów mszalnych z *commune unius vel plurimorum martyrum et sanctorum* w epoce przedtrydenckiej.

2° Teksty formularza mszalnego ku czci św. Jerzego w diecezji krakowskiej wykazują wpływy zachodnich diecezji, a zwłaszcza sąsiedniej diecezji wrocławskiej, jak również diecezji praskiej i ołomunieckiej; w najwcześniejszym zaś okresie szerzenia się tego kultu w diecezji krakowskiej, jak wskazuje na to sakramentarz z Fuldy, przeważały wpływy lotaryńsko-niemieckie.

3° Jeśli święto Jerzego obchodzono 23 IV, to było ono zazwyczaj wspominane podczas mszy św.; osobny zaś formularz miało tylko wówczas, gdy je obchodzono 24 IV.

§ 4. OFICJUM BREWIARZOWE O ŚW. JERZYM

W średniowieczu święci doznający większego kultu mieli specjalne oficja brewiarzowe, tzw. rymowane¹¹⁴. Święta w szczególniejszy sposób pielęgnowane przez kler i lud miały nawet więcej tego rodzaju rymowanych oficjów¹¹⁵. Wówczas wszystkie modlitwy brewiarzowe w takich oficjach, z wyjątkiem psalmów i lekcji, były nie tylko rymowane, ale niekiedy zrytmizowane¹¹⁶. Święto Męczennika z Kapadocji, wypadające niemal z reguły w diecezji krakowskiej w okresie wielkanocnym, miało stosunkowo skromne oficjum, nawet i wtedy, gdy św. Jerzy posiadał w diecezji krakowskiej wysoką rangę liturgiczną święta publicznego festum fori. Na Wschodzie, jak świadczą o tym *Analecta hymnica*, miało rymowane oficjum¹¹⁷.

¹¹⁴ A. Gładysz, *O łacińskich oficjach rymowanych z polskich źródeł historycznych*, Lwów 1933, s. 5. Zob.: S. Baumer, *Geschichte des Brevier*, Freiburg i. Br. 1895, s. 438.

¹¹⁵ Schenk, *Kult liturgiczny św. Stanisława Biskupa na Śląsku*, s. 31—50, 56—73, 81—103. Jednym z wyrazów żywego kultu św. Jerzego na Zachodzie są liczne prozy i hymny brewiarzowe ku jego czci. Zob.: Kehrein, dz. cyt., numery: 586—589; *Liturgische Hymnen des Mittelalters aus Handschriftlichen Breviarien, Antiphonalien und Processionalien*, hrsg. von G. M. Dreves, Leipzig 1888, *Analecta hymnica medii aevi*, t. IV, numery: 261—263. t. XIII, Leipzig 1892, s. 152, 153; *Liturgische Prosen des Mittelalters aus Handschriften und Wiegendruckten*, hrsg. von C. Blume, G. M. Dreves, *Analecta hymnica medii aevi*, t. XXXIV, *Sequentiae ineditae*, Leipzig 1900, s. 193—196.

¹¹⁶ Schenk, *Kult liturgiczny św. Stanisława Biskupa na Śląsku*, s. 74, przyp. 10.

¹¹⁷ *Liturgische Reimofficien des Mittelalters*, hrsg. von G. M. Dreves, W: *Analecta hymnica medii aevi*, t. XIII, Leipzig 1892, nr 57, s. 152.

Nieszpory I

O pierwszych nieszporach na cześć św. Jerzego można mówić tylko w tym wypadku, gdy uroczystość jego obchodzona po święcie Wojciecha. Jeśli natomiast uroczystości św. św. Wojciecha i Jerzego obchodzona w jednym dniu, wówczas kapadocki Święty posiadał tylko wspomnienie¹¹⁸. Miały też miejsce w diecezji krakowskiej takie wypadki, że po II nieszporach na cześć św. Wojciecha odmawiano jeszcze nieszpory ku czci św. Jerzego¹¹⁹. Należały one jednak, w świetle ocalałych brewiarzy krakowskich, do rzadkości.

Ponieważ uroczystość św. Jerzego wypadła prawie zawsze w okresie wielkanocnym, stąd też I nieszpory miały tylko jedną antyfonę, którą mówiono przed psalmami i po ich ukończeniu. Oto jak przedstawiają się elementy tychże I nieszporów:

Antyfona do psalmów

Beatus vir, qui metuit Dominum, alleluja
In mandatis eius cupit nimis, alleluja.

Po tej antyfonie następowało 5 psalmów zaczynających się od „Laudate”¹²⁰. Są to następujące psalmy: 112, 116, 145, 146 i 147. Dobór psalmów „Laudate per omnia” nie jest rzeczą przypadku, ale świadectwem wyższej rangi danego świętego¹²¹. Jeśli nie odmawiano psalmów „Laudate per omnia”, wtenczas odmawiano psalmy z przypadającego dnia (de feria). Po odmówieniu psalmów „Laudate” powtarzano antyfonę, po nich zaś następowało kapitulum.

Kapitulum

Beatus vir, qui inventus est sine macula. Et qui post aurum non abiit, nec speravit in pecunia et thesauris. Quis est hic et laudabimus eum? Fecit enim mirabilia in vita sua.

(Syr 31, 8-9)

Responsorium

Filie Jerusalem, venite et videte martyres cum corona, qua coronavit eum dominus in die solemnitatis et leticie, alleluja, alleluja.

V. Quoniam confortavit seras portarum tuarum, benedixit filiis tuis in te.

W jednym brewiarzu krakowskim, znajdującym się obecnie w Biblio-

¹¹⁸ BKK 27 — Breviarium Crac. z l. 1390—1400; BKK 32 — Breviarium Crac. z ok. 1390 r.; BKK 33 — Breviarium Crac. z l. 1254—67 i 1320—94.

¹¹⁹ BKK 30 — Breviarium viat. Crac. z 1443 r.

¹²⁰ Są to tzw. „Laudate per omnia”.

¹²¹ Zob.: Schenk, *Kult liturgiczny św. Stanisława Biskupa na Śląsku*, s. 84.

tece Wyższego Seminarium Duchownego w Kielcach, znajduje się własna antyfona do I nieszporów ku czci św. Jerzego ¹²²:

Christum regem sp̄nsum Ecclesie, collaudat omnis fetus celestis curie, cuius dono beatus martyr Georgius, flos inter flores, floret palma triumphali laureatus, unde eius interventu, o rex, o spes martirum, nos supplices tuearis in eternum, alleluja.

H y m n

Cchorus nove Jerusalem

V. Gloria et honore coronasti eum, Domine.

A. Et constituisti eum super opera manuum tuarum.

(Ps 8, 6-7)

Werset ten odmawiano z commune unius martyris extra Tempus Paschale.

A n t y f o n a d o M a g n i f i c a t

File Jerusalem, venite et videte martyrem cum corona, quibus coronavit eum dominus in die solempnitatis et leticie, alleluja, alleluja.

Niekiedy też bywały wypadki w diecezji krakowskiej, że 23 IV nie odmawiano II nieszporów ku czci św. Wojciecha, ale pierwsze ku czci św. Jerzego; na nich tylko wspomniano (commemoratio) św. Wojciecha ¹²³. W zasadzie to św. Jerzy był wspomniany w II nieszporach o św. Wojciechu. W tym ostatnim wypadku brewiarze podają antyfonę do Magnificat „File Jerusalem” i werset z psalmu (8, 6-7). Znajdowała się ona w commune unius martyris; brewiarze podają ją na ogół wśród własnych części o św. Jerzym (proprium de sanctis), i to nawet w tych brewiarzach, które mają commune de sanctis.

W dwóch brewiarzach krakowskich spotykamy oryginalną antyfonę do Magnificat na I nieszpory do św. Jerzego ¹²⁴. Po powtórzeniu antyfony po hymnie Magnificat następowała modlitwa do św. Jerzego: „Deus, qui nos beati Georgii martyris tui [...]” Jednak w rękopiśmienym brewiarzu krakowskim z 1480 r. znajdujemy, nie spotykaną nigdzie, specjalną orację do św. Jerzego ¹²⁵. Oto jej treść:

Omnipotens mitissime Deus, vera salus omnium (?) bravium nostrum, corona confitencium, qui beatissimi Georgii invictam sacre unita-

¹²² BSKiel 9 — Antiphonarium Crac. de Sanctis z ok. 1500 r.

¹²³ BKK 30 — Breviarium viat. Crac. z 1443 r.

¹²⁴ BKK 31 — Breviarium Crac. sprzed 1494 r.: Ossol. 5706/I — Breviarium Crac. z ok. 1480 r.

¹²⁵ Tamże.

tem imperpetim transformasti generositatem, tribue quesumus, ut eius meritis et precibus a cunctis hostibus corporis et anime et a superflua paupertate liberari ipsiusque armiductores in celesti atria^a mereamur fieri, ubi dominus noster Jesus Christus cum Deo Patre et Spiritu Sancto [vivit et regnat in secula seculorum Amen]^b.

Spotykamy wreszcie w diecezji krakowskiej — zwłaszcza w XVI w. — i takie brewiarze, w których w dniu poprzedzającym uroczystość naszego Świętego nie ma nawet wspomnienia o św. Jerzym¹²⁶.

K o m p l e t a

Święci, którzy w epoce przedtrydenckiej doznawali szczególniejszego kultu, jak np. św. Stanisław¹²⁷ czy św. Wacław¹²⁸, mieli często specjalną antyfonę do kantyku — „Nunc dimittis servum tuum Domine”¹²⁹. Św. Jerzy Kapadocki, który w diecezji krakowskiej nie doznawał takiej czci, jak wyżej wspomniani święci, nie miał niestety takiej antyfony.

M a t u t i n u m — j u t r z n i a

Matutinum rozpoczynano invitorium z commune unius martyris.

I n v i t a t o r i u m

Alleluja, Regem martirum Dominum, venite adoremus.

Ps. Venite exultemus [...]

(Ps 94)

A n t y f o n a

Tristitia vestra convertetur in gaudium, alleluja, alleluja.

W tym oficjum jest tylko jedna antyfona, gdyż uroczystość naszego Świętego wypadła zawsze w okresie wielkanocnym i na uroczystość św. Jerzego był tylko jeden nokturn. Często rękopisy zaznaczają tę antyfonę, chociaż brano ją z commune. Psalmy odmawiano z drugiego nokturnu de commune unius martyris. Z tego samego commune odmawiano również wersety i lekcje. Na treść lekcji składała się najczęściej homilia św. Augustyna do słów ewangelii według św. Jana: „Ego sum

^a W oryginale znajduje się wyraz „atra”.

^b Słów tych nie ma w oryginale, jednak ich istnienia domaga się logiczna treść zakończenia oracji.

¹²⁶ *Liber horarum canonicarum secundum veram rubricam sive notulam ecclesiae Crac., Cracoviae, J. Haller, 29 I 1508; Breviarium secundum ritum insignis ecclesiae Cracoviensis noviter emendatum, Venetiis, P. Liechtenstein, VIII 1538.*

¹²⁷ Schenk, *Kult liturgiczny św. Stanisława Biskupa na Śląsku*, s. 90.

¹²⁸ Tamże; H. Sobeczko, *Kult liturgiczny św. Wacława na Śląsku w świetle średniowiecznych rękopisów liturgicznych*, Lublin 1965, s. 69 (praca licencjacka, maszynopis w Archiwum KUL).

¹²⁹ F. Hoeynck, *Geschichte der kirchlichen Liturgie des Bistums Augsburg*, Augsburg 1889, s. 116 n.

vitis vera et Pater meus agricola est”¹³⁰. Znajdowała się ona niekiedy w proprium de sanctis, zwłaszcza w tych brewiarzach, które nie miały rozbudowanego i uporządkowanego commune¹³¹. Bywały też dość częste wypadki, że w proprium de sanctis znajdowały się własne lekcje z życiorysu św. Jerzego¹³². Lekcje brewiarzowe na dzień św. Jerzego — zarówno te, które zawierały homilię do słów św. Jana (J 15, 1-7), jak i te, które zawierały krótki życiorys naszego Świętego — nie były jednolite¹³³. Także i pod względem treści były nieco zróżnicowane.

Responsoria

Spośród wszystkich zachowanych brewiarzy krakowskich tylko jeden ma (2) własne responsoria o św. Jerzym¹³⁴. Mówią one o jego męczeńskiej śmierci i chwale pośmiertnej w niebie. Występują po lekcjach zawierających homilię św. Augustyna na temat słów zaczerpniętych z Ewangelii według św. Jana (J 15, 1-7).

Responsorium 1

Vir insignis Georgius eo florebat tempore, dum amore martyrii triumphabat plurimi, alleluja.

V. Quibus vivere Christus erat et mori lucrum. Dum [...]

Responsorium 2

Summe triumphator rutilans in honore perhenni, Martir digne Dei salva, sancte Georgii, alleluja.

V. Qui palmam sancto meruisti sanguine fuso. Martir [...]

Trzecie responsorium — „Filie Jerusalem” — jest już w tym brewiarzu wzięte z commune unius martyris. W innych brewiarzach krakowskich wszystkie responsoria są z commune, chociaż występują prawie

¹³⁰ PaulKraK B-18 — Breviarium Crac. z l. 1436/69; Ossol. 5706/I — Breviarium Crac. z ok. 1480 r.; Bibl. Nar. w Warszawie (z Bibl. Ord. Zam.), cim. 109 — Collectarium et Ordo Crac. po 1497 r.; CzartKraK 2780 — Breviarium ecclesiae Crac. z ok. 1500 r.

¹³¹ BKK 29 — Breviarium Crac. z l. 1436—50; BKK 30 — Breviarium viat. Crac. z 1443 r.; BKK 30 — Breviarium Crac. z l. 1254—67 i 1320—94; CzartKraK 2780 — Breviarium ecclesiae Crac. z ok. 1500 r.

¹³² Breviarium Crac., impr. 1508, 1538; Diurnale secundum usum ecclesiae Crac., impr. 1514. W tym Diurnale pierwsza i druga lekcja są wzięte z życiorysu św. Jerzego, natomiast trzecia zawiera krótką homilię św. Augustyna do słów św. Jana 15, 1-7. Zob. też: Breviarium sive viaticum cathedralis ecclesiae cathedralis Crac., impr. 1524.

¹³³ BKK 29 — Breviarium Crac. z l. 1436—50; BKK 30 — Breviarium viat. Crac. z 1443 r.; Breviarium Crac., impr. 1508, 1538. Por.: Liber horarum secundum veram rubricam insignis ecclesiae cathedralis Plocensis, impr. 1528.

¹³⁴ BSKiel 1 — Antiphonarium Crac. z 1372 r.

zawsze, zwłaszcza w starszych brewiarzach, w proprium de sanctis¹³⁵. Oto ich treść:

R e s p o n s o r i u m 1

Beatus vir, qui timet Dominum, alleluja.

In mandatis eius cupit nimis, alleluja, alleluja, alleluja.

V. Potens in terra semen eius, generatio rectorum benedicetur. In mandatis [...]

R e s p o n s o r i u m 2

De ore prudentis procedit mel, alleluja.

Dulcedo mellis est lingua eius, alleluja, alleluja, alleluja.

V. Quam dulcia faucibus meis eloquia tua Domine, super mel et favum ori meo.

R e s p o n s o r i u m 3

Filie Jerusalem, venite et videte martyrem cum corona, qua coronavit eum dominus in die solempnitatis et leticie, alleluja.

V. Quoniam confortavit seras portarum tuarum, benedixit filiis tuis in te.

L a u d e s — c h w a l b a

Zachowane brewiarze krakowskie z epoki przedtrydenckiej pouczają nas, że antyfony do laudesów odmawiano z commune jednego męczennika. W jednym tylko brewiarzu krakowskim są podane własne antyfony do laudesów¹³⁶. Są one najprawdopodobniej krakowskiego pochodzenia, gdyż zachodnioeuropejskie brewiarze ich nie posiadają¹³⁷. Najpierw podajemy własne antyfony do laudesów, a następnie antyfony wzięte z commune, które były jednak w powszechnym użyciu w całej diecezji krakowskiej.

A n t y f o n a 1

Postquam dominus servum suum, beatum Georgium misit eum, ut consideret Dacianum, alleluja.

¹³⁵ BKK 29 — Breviarium Crac. z l. 1436/50; BKK 30 — Breviarium viat. Crac. z 1443 r.; BKK 33 — Breviarium Crac. z l. 1254—67 i 1320—94; Bibl. Nar. w Warszawie (z Bibl. Ord. Zam.), cim. 109 — Collectarium et Ordo Crac. po 1497 r.; Ossol. 5706/I — Breviarium Crac. z ok. 1480 r.; CzartKraK 2780 — Breviarium eccl. castrensis Crac. z ok. 1500 r. Niektóre brewiarze krakowskie zawierające lekcje de vita sancti Georgii nie mają w proprium de sanctis responsoriów. Zob.: *Breviarium Crac.*, impr. 1508, 1538; *Diurnale secundum usum ecclesiae Crac.*, impr. 1514.

¹³⁶ BKK 31 — Breviarium Crac. sprzed 1494 r.

¹³⁷ *Liturgische Hymnen des Mittelalters*, Analecta hymnica medii aevi, t. IV, numery: 262—263.

Anty f o n a 2

Videns autem Dacianus, venientem ad se Georgium, timore preteritus, quia non sperabat eum esse vincere, alleluja.

Anty f o n a 3

Apprehenderunt ministri imperatoris sanctum virum beatum Georgium et ligaverunt eum in carcere, veniebant autem angeli Dei et ministrabant ei, alleluja.

Anty f o n a 4

Árbor fuit extra carcerem, dum esset sanctus Georgius in oracione, illam plurimi intendebat populi et dicebant se numquam vidisse tale miraculum, alleluja.

Anty f o n a 5

Carceraris erat vidua et habuit unicum filium atque surdum, cecum et claudum, sanctus Georgius sanum restituit ac dimisit, alleluja.

Pozostałe brewiarze krakowskie posiadają w proprium antyfony do laudesów z commune unius martyris¹³⁸.

Anty f o n a 1

Justum deduxit dominus per vias rectas, alleluja, alleluja, alleluja.

Anty f o n a 2

Amavit eum dominus et ornavit eum, alleluja, alleluja, alleluja.

Anty f o n a 3

Justus autem in perpetuum vivet, alleluja, alleluja, alleluja.

Anty f o n a 4

Beatus vir, qui inventus est sine macula, alleluja. et operatus est iusticiam, alleluja.

Anty f o n a 5

Iste sanctus pro lege sui morti se tradidit non dubitavit mori, alleluja

K a p i t u l u m

Beatus vir, qui inventus est sine macula et qui post aurum non abiit

¹³⁸ BKK 29 — Breviarium Crac. z l. 1436—50; BKK 30 — Breviarium viat Crac. z 1443 r.; BKK 33 — Breviarium Crac. z l. 1254—67 i 1320—94; BJK 1255 — Breviarium Crac. z l. 1399—1405; BJK 1256 — Breviarium Crac. z l. 1456—70; BJK 1258 — Breviarium Crac. z ok. 1443 r.; Bibl. Nar. w Warszawie (z Bibl. Ord. Zam.), cim. 109 — Collectarium et Ordo Crac. po 1497 r.; Ossol. 5706/I — Breviarium Crac. z ok. 1480 r.; CzartKraK 2780 — Breviarium ecclesiae castrensis Crac z ok. 1500 r.; PaulKraK B-18 — Breviarium Crac. z l. 1436—69.

nec speravit in pecunia et thesauris. Quis est hic et laudabimus eum?
Fecit enim mirabilia in vita sua.

(Syr 31, 8-9)

Kapitulum jest wzięte z commune jednego męczennika¹³⁹.

V. Corona aurea super caput eius.

R. Expressa signo sanctitatis¹⁴⁰.

Antyfona do Benedictus

W brewiarzu krakowskim pochodzącym z 1498 r.¹⁴¹ znajduje się własna, oparta na liście św. Jakuba, antyfona do Benedictus¹⁴².

Egregius Dei martyr Georgius in omnibus que fecit per eum dominus, quia quem consinit sibi, invenit coronam eternalem, quam repromisit Deus hiis, qui diligunt illum, ideoque nos supplices deposcimus, ut eius interventu gaudio in celis fruimus.

Pozostałe brewiarze krakowskie wskazują na antyfonę do Benedictus z commune unius martyris; treść jej jest następująca:

Iste cognovit iustitiam et vidit mirabilia magna et exoravit altissimum et inventus est in numero sanctorum¹⁴³.

Po hymnie, Benedictus i powtórzonej antyfonie kończono laudes modlitwą „Deus, qui nos beati Georgii martyris tui”. Modlitwa ta jest zaznaczona nawet w brewiarzu krakowskim, z ok. 1480 r., który ma na I nieszpory nie spotykaną w żadnej księdze liturgicznej modlitwę „Omnipotens mitissime Deus”.

Małe horki

W przypadku uroczystego obchodu święta św. Jerzego (duplex) antyfony odmawiano z laudesów, natomiast kapitula i responsoria — z commune unius martyris¹⁴⁴. W wypadku niższej rangi liturgicznej święta patrona rycerzy wszystkie części składowe małych horek odmawiano z commune jednego męczennika. Psalmi zaś w obydwu powyższych przypadkach brano z przypadającego dnia.

¹³⁹ Ossol. 5706/I — Breviarium Crac. z końca XV w.

¹⁴⁰ BJK 1256 — Breviarium Crac. z l. 1456—70; Ossol. 5706/I — Breviarium Crac. z ok. 1480 r.

¹⁴¹ BKK 31 — Breviarium Crac. sprzed 1498 r.

¹⁴² Zob. list św. Jakuba 1, 12.

¹⁴³ BJK 1256 — Breviarium Crac. z l. 1456—70; KrakCzart 2780 — Breviarium castr. Crac. z ok. 1500 r.; BKK 29 — Breviarium Crac. z l. 1436—1450; BKK 30 — Breviarium viat. Crac. z 1443 r.

¹⁴⁴ Por. BJK 1257 — Breviarium Wratisl. z l. ok. 1400—20; Baumer, dz. cyt., s. 257.

Nieszpory II

Antyfony odmawiano z laudesów, psalmy natomiast z przypadającego dnia; pozostałe części — z *commune unius martyris*¹⁴⁵.

Wnioski z analizy oficjum brewiarzowego

1° Oficjum brewiarzowe o św. Jerzym Kapadockim, w świetle przedtrydenckich ksiąg liturgicznych diecezji krakowskiej, przedstawia się dość skromnie, mimo wysokiego rytu kalendarzowego.

2° Odmawiano je z *commune unius martyris*. W brewiarzach, które nie miały *commune*, są podawane niektóre części czy też incipity tego oficjum.

3° Do oryginalnych części oficjum o św. Jerzym, oprócz dwóch oracji: „Deus, qui nos beati Georgii” i „Omnipotens, mitissime Deus”, należały lekcje z życiorysu św. Jerzego; najczęściej odmawiano je z *commune* jednego męczennika. Ponadto jeden z brewiarzy krakowskich (BSKiel 7) podaje dwa własne responsoria i antyfonę do Magnificat na I nieszpory; inny brewiarz krakowski (BKK 31) podaje oryginalne antyfony do laudesów.

OGÓLNE WNIOSKI Z LITURGICZNEJ ANALIZY
KULTU ŚW. JERZEGO KAPADOCKIEGO W DIECEZJI KRAKOWSKIEJ

1° Kalendarze liturgiczne diecezji krakowskiej zaznaczają święto Jerzego najwyższym w diecezji krakowskiej rytym liturgicznym — duplex (ryt zdwojony).

2° Wysoki ryt liturgiczny nie dowodzi jednak bardzo żywego, przynajmniej w ostatnich dwóch stuleciach przed Soborem Trydenckim, kultu naszego Świętego, a wyrazem tego jest:

a) stosunkowo rzadkie wzywianie tego imienia w Litanii do Wszystkich Świętych;

b) statuty synodalne biskupa krakowskiego Piotra Wysza z Radolina regulujące liturgię w diecezji krakowskiej. Na mocy tych statutów święto Jerzego uległo redukcji z rangi festum fori (święto obowiązujące) do święta festum chori (święto wewnątrzkościelne).

3° Wysokiego kultu liturgicznego św. Jerzego nie dowodzi także analiza formularzy mszalnych ani też oficjum brewiarzowe. Poza oracją mszalną, sekretą i komplendą (*postcommunio*) nie miał nasz Święty w

¹⁴⁵ BKK 29 — Breviarium Crac. z l. 1436—50; BKK 30 — Breviarium viat. Crac. z 1443 r.; BKK 31 — Breviarium Crac. sprzed 1498 r.; BJK 1255 — Breviarium Crac. z l. 1456—70; Bibl. Nar. w Warszawie (z Bibl. Ord. Zam.), cim. 109 — Collectarium et Ordo Crac. po 1497 r.

zasadzie części własnych, natomiast święci o żywszym kulcie mieli własne — często rymowane — zmienne części mszy św. Podobna sytuacja przedstawiała się również w oficjum brewiarzowym. Jak we mszy św., tak również w oficjum brewiarzowym święci doznający większego kultu mieli nie tylko własne, często rymowane, ale nawet zrytmizowane oficja. Tymczasem oficjum brewiarzowe do św. Jerzego przedstawia się, i to niemal we wszystkich księgach liturgicznych epoki przedtrydenckiej, co najmniej ubogo. Poza nielicznymi wyjątkami odmawiano je prawie w całości z *commune* jednego męczennika.

4° Wysoki ryt liturgiczny w kalendarzach krakowskich epoki przedtrydenckiej należy wytłumaczyć tylko silnymi wpływami kalendarzowymi diecezji zachodnioeuropejskich.

5° Analiza formularzy mszalnych i oficjum brewiarzowego o św. Jerzym wskazuje na łączność liturgiczno-religijną diecezji krakowskiej z zachodnią Europą.

LE CULTE LITURGIQUE PRÉ-TRIDENTIN DE SAINT GEORGES DE CAPPADOCE DANS LE DIOCÈSE DE CRACOVIE

Résumé

Le culte de saint Georges de Cappadoce dont l'épanouissement en Occident coïncide avec la période des croisades, vint en Pologne de Basse-Lorraine et de Bavière avec le courant d'influences carolingiennes et ottoniennes. Les traditions de ce culte en Pologne sont aussi vieilles que la chrétienté elle-même et ses plus anciens centres de Gniezno, Poznań, Giecz, Włocławek et Cracovie furent aussi des centres de la vie politique et ecclésiastique. La plus ancienne forme liturgique du culte de saint Georges fut sa fête, que les plus vieux calendriers liturgiques situent le 23 avril, jour consacré aussi à saint Adalbert. Vers la moitié du XVe siècle se fixa la pratique de situer cette fête le 24 avril. Il faut ajouter que jusqu'aux temps de l'évêque Pierre Wysz (1396) cette fête avait eu un caractère public; plus tard par contre, elle ne conserva que le caractère ecclésiastique. L'invocation dans la litanie *sancte Georgi, ora pro nobis*, par rapport aux invocations des autres Saints Patrons de la Pologne, est un phénomène rare dans les livres liturgiques du diocèse de Cracovie. Elle apparaît le plus souvent dans le groupe des quatre martyrs: Adalbert, Venceslas, Florian, Stanislas. Les textes des formulaires de messe en l'honneur de saint Georges reflètent des influences occidentales, surtout silésiennes et tchèques. Les textes de l'office de bréviaire se présentent plutôt modestement; aux parties originales appartiennent à côté des oraisons, les épîtres et éventuellement certaines antiphones ou certains répons.